

Истиқлол қаҳрамонлари

АБДУРАУФ
ФИТРАТ

ТАНЛАНГАН
АСАРЛАР

АРСЛОН

Бурунги Бухоро хонлигида яшаган деҳонлар ҳаётидан олинган беш пардалиқ драма

Жумхуриятимиз томонидан муваффақият ҳам адолат билан ижро
этилмоқда бўлган ер ислоҳотиға бағишлайман.

БУТУН ҲЙИНГА АРАЛАШҒАНЛАР:

Тўлғун — 18 яшар бир қишлоқ қизи.
Арслон — 25 яшар бир деҳқон йигит.
Мулла Ашур имом — қишлоқ имоми, 45 ёшда.
Сўфи — қишлоқ сўфиси.
Мансурбой — судхўр бойлардан бири, 50 ёшда.
Қудрат — бойнинг ўғли, 20 ёшда.
Дарға — хонлиқ замонида амлоқдор одамлардан.
Тўрақул, Турсун — қирқ яшар қишлоқдилар.
Кўр Ҳасан — бир кўзи кўр, қирқ яшар деҳқон.
Турсунбиби — Арслоннинг онаси, кампир.
Ботур — 25 яшар қишлоқ йигити, Арслоннинг ўртоғи.
Бек — вилоят ҳокими.
Яраш, Боймурод — икки чол деҳқон.
Ясовулбоши — бекнинг энг катта одами.
Ойнуқса кампир — Тўлғуннинг онаси.
Норхола — Ботурнинг онаси, кампир.
Аҳмад оқсоқол — Мансурбой қишлоғининг оқсоқоли, 50 ёшда.
Хайри мирзабоши, Тўра қоровулбеги, Жума қоро-
вулбеги — бекнинг одамлари.
Зайнаб ойм, Шарофатхон — Мансурбойнинг хотинлари.
Жўра — Мансурбойнинг хизматчиси.
Лўли, қишлоқдилар, маҳрамлар, оқсоқоллар,
зиндончи.

БИРИНЧИ ПАРДА¹

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Саҳна, тонг азони айтилган, тонг ҳануз отмаган чоғда бир қишлоқ
мачитининг олдини кўрсатадир. Мачитнинг олди кенг майдонлиқ,
четда кимдир бир авлиё тугининг ялови² ялпаиб турадир. Майдон-
лиқ билан мачитнинг сўл томонида узайган қалин оғочлиқ, оғочлиқ-
нинг орқасида ўртача бир ариқ тўла сув оқиб турадир. Мачит эшиги
очиқ, ичкарида ёниб турган бир-икки шамнинг ўлик ёруғи майдон-
лиқкача ёйила олган. Бир оздан кейин оғочлар орасида Арслон шод,
қувончли бир ҳолда келиб, бир оғоч ёнида туриб сўйлайдир.

1-мажлис: Арслон

Арслон. Кеча ўтди, азон ўқилди, бир оздан кейин тонг отадир. Ондан кейин қуёш чиқадир. Бироқ ундан бурун меним қуёшим келадир. Қуёш (*қўли билан кўрсатиб*) мана бу ёқдан чиқадир. Меним қуёшим бу томондан келадир. (*Узоқдаги тонг юлдузини кўрсатиб.*) Мана шу яшнаб турган юлдуз каби жилмайиб келадир.

Меним Тўлғуним. У ҳар кун тонг отмасдан бурун сув олғали чиқадир. Шу ердан ўтадир. Мен уни шунда кутаман. Мана шундай (*кўрсатиб*), юлдуз мени ҳар кун тонг отмасдан бурун шунда кўрадир. Балким уни кутганимни-да билладир. Балким бу ҳам...уни кутади. (*Ўзгариб*) йўқ... йўқ...йўқ. Уни мендан бошқа ҳеч ким кута олмайди. У меники. (*Пасайиб*) Йў...қ. Мен уники!..

(*Кўкрагини босиб.*) Оҳ, Тўлғун! Тунокун сени кўра олмадим, сенга айтмадим. Мен пул топдим. Эртага пулим бўладир. Ундан кейин тўйимизни қиламиз. Сени уйимга келтираман. Онам қизсизликдан, онанг ўғилсизликдан қутуладир. Икки уй бирлашгач, кучимиз ортадир, яшашимиз энгиллашадир. Мана шу кўкатлар каби ўсамиз, шу япроқлар каби кўкарамиз. (*Тонг ота бошлайди. Мансурбой, Қудратбой ҳам бошқалар битталаб, иккиталаб келиб, мачитга кира бошлайлар. Арслон буларнинг келганини кўргач, сўзини кесмасдан, ўзини панага чегиб гапирaveraди.*) Умримиз шу ариқнинг сувига ўхшаб соф, тиниқ, теза, кирсиз бўлиб оқадир. Икки уй бирлашгач куч кўпаяди, чиқим озаяди. Тер тўкамиз, ишлаймиз-да, яшаймиз. Мансурбойлар каби одамларни алдаб сўймаймиз. Имом оқсоқолларга ўхшаб сўйғучиларнинг оёқларини ўпмаймиз, бошқага юк бўлиб тушмаймиз. Тер тўкамиз, ишлаймиз-да яшаймиз. Кимсага ҳасад қилмаймиз, кимсанинг кундоши бўлмаймиз, кимсага ёмонлиқ-да қилмаймиз, ўз кучимизни ўз ишимизга берамиз, кимсага топинмаймиз, кимсадан тиланмаймиз. Кимсага ялинмаймиз, тер тўкамиз, ишлаймиз-да, яшаймиз. Тўлғун кўзани кўтариб келадир. Арслонни кўргач, уялибгина қувонадир.

2-мажлис: Арслон, Тўлғун

Тўлғун. Нешлаб³ турасан?

Арслон. Сени кутаман. Мен у юлдузга қараб турибман. Қара (*иккиси ёношадир: Арслон Тўлғуннинг қўлини ту-*

тадир), қара, қандай чиройлик, қандай гўзал турадир. Сен каби куладир. Сен каби яшнайдир.

Тўлғун. Қайғуси йўқ!

Арслон (*силашли бир севиш билан*). Бизнинг ҳам қайғумиз битар. Биз ҳам шунга ўхшаш қувониб келармиз.

Тўлғун (*сўлуш чекиб*). Оҳ!..

Арслон. Сенга айтмадим ҳали. Мен ақча топдим. Арпа сотдим, юз қирқ танга ақчам бор.

Тўлғун. Тоғам мени сенга берарга кўнмай турадир.

Арслон. Нега?!

Тўлғун. Билмайман.

Арслон. Шунча яхшиликларимни унутдими у? Кимга берар экан?

Тўлғун...

Арслон. Гапур, уялма. Яширма, сўйла. Эшитганинг, кўрганинг, сезганинг нима бўлса, ҳаммасини айт. Қора кун келмасдан бурун онглаб, чорасини кўрайлик. Айт, Тўлғуним, кимга берар экан сени?

Тўлғун (*уялиб*). Бойга.

Арслон. Қайси бойга?!

Тўлғун. Мансурбойга.

Арслон. Ўғлигами?

Тўлғун. Ўзига.

Арслон. Тоғанг жинландими, нима бўлди унга? Мансурбой 55 га кирган. Учта хотини бор. Билмайдирми, у!..

Тўлғун. Пули бўлса бўлгани, дейдир.

Арслон. Демак, у ҳам пулга топинадир. Тоғанг бойдан олган пулни тўлай олмагани учун тунокун уйини баҳолаб олмоқчи эдилар. Мен кўймадим. Боёқиш кўчада қолмасин, дедим, бой билан шу тўғрида қанча уришдим. Шу яхшилигимни унутганми?

Тўлғун. Уйини сақлаб қолдирганинг учун бу кун мени баҳолаб берадирлар?

Арслон. Сен буни қандай билдинг, совчими юбордилар?

Тўлғун. Йўқ, ҳали ундай ишлар бўлгани йўқ. Бойнинг ўзи тоғамга гап орасида айтиб ўтган экан. Тоғам шуни бизга сўйлади.

Арслон. Сен нима дединг?

Тўлғун. Мен нима дейман. Йиғладим, унга бормайман дедим, кучлаб берсангиз, қочарман, тутиб қолсангиз, ўзимни ўлдирамман, дедим.

Арслон. Шу сўзингда турасанми?

Тўлғун. *(аччиғ билан.)* Нима деганинг бу? Мени билмайсанми? Юрагимни очибми кўрсатай! Юз йўла, минг йўла айтдим, сендан айрилмайман.

Арслон. *(қайнаб.)* Оҳ, Тўлғуним. Жоним, мен-да шундайман.

Тўлғун. Мен сендан айрилсам, ўламан.

Арслон. Мен ўлсам-да сендан айрилмайман.

Тўлғун *(бошини Арслоннинг ўмузига қўйиб)*. Бизни ҳеч ким ажрата олмайди.

Арслон. Тоғангдан минг, бойдан миллионтаси орамизга кирса, ҳаммасини итариб, судраб, йиқитиб, топтаб, тепиб юраман-да, сенга эришаман. *(Масалага қайтиб.)* Онанг нима дейди?

Тўлғун. Онам ҳам мени ёқлаб сўйлади. Мансурбой қишлоғида бор нарсаларни олиб битирди. Эмди менинг биргина қизимга қўл узатмай қўя қолсин, деди.

Арслон. Буларнинг ўйлагани нима экан, билмадим. Бозорма-бозор, шаҳарма-шаҳар, қишлоқма-қишлоқ таладилар. Ҳукуматни эмдилар, элни эдилар, минг таноблаб ер, ўнлаб уй, юзлаб от-арава йиғдилар. Ҳали ҳам кўзлари тўймайдир. Ҳали ҳам таламоқчи, эзмоқчи бўлиб турарлар. Бу ишлари оз экан-да, ҳеч кимга ёмонлиқ истамаган бизларга қараб ҳам тишларини гижирлата бошладилар. У мурдор тишларнинг бир кунмас, бир кун қаттиқ бир тошга учраб синиб кетишидан сира кўрқмайдилар, ҳай... *(Мачит ичида сўфи такбир айтадир, Арслон такбир битганча жим қолгандан сўнг.)* Кет, эмди сувингни ол, ҳеч кўрқма. *(Тўлғун оғочлар орасида юриб кўздан йўқолгунча Арслон унинг кетидан армонланиб қараб турганидан кейин кўкка қараб сўйлайдир.)* Кўк! Сен тонугим⁴ бўл: танимда жон бор экан, буни ҳеч ким ололмайди. *(Қайтиб кетадир.)*

ИККИНЧИ КҶРИНИШ

(тўрт мажлис)

1 - мажлис: имом, сўфи

Саҳна. Боёғи жой, боёғи мачит. Куёш чиқаёзди. Одамлар мачитдан чиқиб, авлиёга қараб фотиҳа ўқиб бормоқда. Энг сўнг имом билан сўфи чиқарлар. Сўфи бойнинг ковушини кўтарган, икковлари эшик олдида туриб бойни кутадилар.

Сўфи. Тақсир, худо қабул қилғай, бой бобомиз...

Имом. Кўб ибодат қиладирлар, кўб.

Сўфи. Кеча-кундуз намоз ўқиб аврод⁵ айталар!

Имом. Худонинг яхши қули шундай бўладир, сўфи!

Сўфи. Албатта, албатта.

Имом. Худо билмасдан бир кишига давлат бермайдир. Тоат-ибодат қилган яхши қулларини топиб берадир.

Сўфи. Шундай, тақсир, ҳа, садағаси кетай худонинг, тақсир, биз ҳам шунча намоз ўқиймиз-у... ҳа...

Имом. Эмди, ука, бизлар худонинг қуллари-да, библи бўлмайдир, эмди бизларни, ҳа... худо шуларга топширган-да. Шунлар бойисалар, мол-товарлари кўпайса, бизга яхшироқ қарасалар, шу-да. Биздан дуо, ука, дуо.

Сўфи. Албатта, тақсир. Мен ҳар кеча ётоққа кирганда, бой бобомни дуо қилиб, сўнгра ётаман, тақсир.

Бой мачитдан чиқадир. Сўфи ҳалигача кўтариб турган ковушини бойнинг олдига, ерга қўядир. Иккаласи қўл қовуштириб туралар. Бой ковушини кийгач, авлиё туғига қараб юкунадир. Сўнгра қўл қовуштириб бир нарсалар ўқигандан кейин қўл кўтариб, дуо қиладир. Сўфи билан имом унга эргашиб, қўл кўтариб туралар, бой фотиҳасини битиргач, қайтиб, буларга қарайдир, иккови ҳам эгилиб, салом бералар.

2-мажлис: бурунғилар, бой.

Бой. Ҳа, домла.

Имом. Лаббай, тақсир.

Бой. Қалайсиз?

Имом. Алҳамдулиллоҳ, тақсир.

Бой. Сиз қалайсиз, сўфи?

Сўфи. Қуллуқ, тақсир. Сизни кеча-кундуз дуо қилиб турамыз, тақсир. Кеча онам намозга келганингизни кўрган экан. Уйга бориб, йиғлаб дуо қиладилар. *(Имомга қарайдир.)*

Имом. Албатта, ҳаммамиз ҳам дуо қиламыз, ҳаммамиз...

Бой. Кентимизнинг⁶ йигитлари мачитга келмайдилар. Буларнинг шумлиғи билан бошимизга бир бало келмаса, яхши бўлар эди. Бирники мингга, мингники оламга бўлмагай.

Имом. Насиҳат қиламыз, тақсир, бундан сўнг келтирамыз.

Бой. Борисидан шу Арслон ёмон. Жуда ўсал, мачит сари юрганни сира кўрганим йўғ-а.

Имом. Насиҳат қиламыз, тақсир, келтирамыз.

Бой. Насихат-пасихатингизни қўйинг. Улар билан бўлмайди. Раисга хабар юборинг, элтиб жазосини берсун. Кўзини жойига келтурсин.

Имом. Хўб бўлубдир, тақсир.

Бой. Аҳмоқ Ойнуқа кампирни демайсизми, тагин шу «бенамозга» қизини бермоқчи бўлган-а.

Сўфи (*ёқосини тугиб*). Ийттубаи, ийттубаи*.

Бой (*имомга*). Насихатингизни унга қилингиз. Қизини тузукроқ бир кишига берсун. (*Сўфига*). Сўфи, кўр Ҳасанни кўрдингизми?

Сўфи. Ҳа, тақсир, кўрдим.

Бой. Нима деди, пулни бермайдирми?

Сўфи. Бераман, деди, тақсир.

Бой (*қизиброқ*). Бу кўр жуда юзсиз экан. Пул керак бўлганда, неча кунгача келиб йиғлаб-сиқтаб, оёғларимни ўпиб, зўрға олди. Ойи тўлғач, келтуриб бермайдир. Пулни бериш нари турсун, ўзи ҳам кўринмайдир.

Имом. Бой бобо, кўрнинг пули йўқ, нарсаси йўқ экан...

Бой (*имомнинг сўзини кесиб*). Бўлмаса, жони чиқсин, мен нима қилай. Олиш бор, бериш йўқми? Кўрнинг суякларини синдириб оламан. Қўяманми уни.

Имом. Кеча биз билан кенгашди, тақсир, ўн икки яшар бир қизчаси бор, шуни баҳолаб бермоқчи бўлди. Бу кун шунда тўпланамиз, шу ишни битирамиз.

Бой (*узоқдан бир кишининг келганини сезадир. Ёнидағиларга билдирмай, шу томонга қараб келган кишининг ким эканини онглагандан сўнг ёнидағиларга сўйлайдир*). Ҳай, сиз кетингиз. Мен авлиёга яна бир фотиҳа ўқийман.

Бой сағанага қараб қўл қовуштириб бир нарсани ўқий берадир. Сўфи мачитнинг эшигини ёпиб, имомга эргашиб кетадир. Тўлғун келади.

Кўзи бойга тушгач, ҳуркиб, сескандик бўлгандан кейин тетиклик билан ўтиб бора берадир. Бой бирдан фотиҳасини бузиб, қизга қарайдир.

3-мажлис: бой, Тўлғун

Бой. О... менга қара! (*Тўлғун қарамай бора берадир.*) О қизгина! (*Тўлғун қарайди.*) Бери кел, бери кел!

Тўлғун (*бойга яқинлашиб*). Нима дейсиз, бой бобо?

Бой (*ўзини танимасликка уриб*). Қизим, сен шу қишлоқданми?

*Э, тазба-ей, маъносида. (*Муҳаррир изоҳи.*)

Тўлғун. Ҳа.

Бой. Кимнинг қизисан?

Тўлғун. Ойнуқсабибининг қизи.

Бой. Ҳа, сен Ойнуқсанинг қизимисан? Ҳай баракалла, қизим. Мен онангни биламан. Онанг қалай, соғми?

Тўлғун. Шукур.

Бой. Нега бизни келмайдир? Айт, бизни келсин, сен ҳам кел. Раҳматлик отанг яхши киши эди. Бизга келингиз, биз сизга қарашамиз.

Тўлғун. Хўб, бой бобо.

Бой. Қайдан келдинг?

Тўлғун. Сув келтирдим.

Бой. Ҳа, сен ўзинг ҳар куни сув келтирасанми, қизим?

Тўлғун. Ҳа.

Бой. Нечук бундай қиласан? Бирон хизматчингиз йўқми?

Тўлғун. Хизматчини ким боқадир, биз ўзимизни куч билан боқамиз.

Бой. Ие, шундайми? Сизлар камбағал бўлиб қолганмисиз? Нега менга билдирмайсиз? Мен пул бераман. Онангга айт, қанча пул қарз истаса, енгилрак қилиб берай, олсун.

Тўлғун. Онам биладир.

Бой. Онангга айт, менга келсун, қанча ақча кераги бўлса олсун, тузукми қиз, айтасанми?

Тўлғун. Айтаман.

Бой. Ўзинг ҳам анча етишиб қолибсан. Онангга айта-миз, сени бойроқ бир кишига берсин. Бой бир эринг бўлгач, хизматчи ҳам топилар. Уй, ер, от-арава — ҳаммаси тайёр бўлар, шундай эмасми? *(Тўлғуннинг аччиқ аралаш уят остида эзилиб қолганин кўргач.)* Уялдингми, қиз ҳай, қиз... уялма!.. Яқинроқ кел. *(Тўлғунга қўлини узатадир. Тўлғун ўзини кетга ташлайдир. Бой унинг қўлини тугиб, ўзига тортадир. Тўлғун қизариб, уялиб, аччиғланиб, бўғилиб тортишадир.)*

Тўлғун *(бўғилиб)*. Кўя беринг. *(Яна тортишадир.)*

Кетманини кўтариб экин бошига борғали чиққан Арслон худди шул тортиш устига келиб қоладир.

Бой *(Арслонни кўргач, Тўлғунни кўя бериб)*. Аҳмоқ қиз!

Тўлғун бой қўлидан қутилгач, ҳеч ёққа қарамай қочи бетади.

4-мажлис: бой, Арслон

Арслон. Бой, у қизда нима ишингиз бор?!

Бой (*эсини йиғиб*). Ҳа, ука, кел. Бу кимнинг қизи? Мен мозорға фотиҳа ўқиб турган эдим. Менга кулиб, мени сўкиб ўтди. Тутиб бир-икки шапалоқ урай дедим, сен келиб қолдинг. (*Сўзни бошқа ёққа буриб*.) Арслон, сен нечун мачитга келиб юрмайсан? Бу ишинг яхши эмас. Боя домла-имом раисга хабар берамиз, деб турган эди. Мен қўймадим.

Арслон. Бой, сиз шу элдан нима истайсиз?

Бой. Бу нима деганинг?

Арслон (*бойни тингламайин*). Бойлик бўлса, олдингиз. Бутун кентимизнинг бор-йўғи сандиқларингизга оқиб кетди. Эмди номусларимизни яралаб, кўнгилларимиз билан ўйнай бошладингиз. Бунчаси уятдир!

Бой (*ёлғондан шошиб*.) Хўш, қани бу нима деганинг?!

Арслон. Ҳалиги қизда нима ишингиз бор эди?!

Бой. Тентакланма, сўзни эшитасанми, мен мозорға фотиҳа ўқиб турган эдим, кулиб, аччиғимни келтирди, чақириб, бир-икки шапалоқ урмоқ истадим, ўзининг ким эканини билмайман, дедим-ку.

Арслон. Ёлғонлайсиз, бой, унинг шу қишлоқ боласи эканини, Ойнуқса кампирнинг қизи бўлганин жуда яхши билиб, йўлин тўсдингиз.

Бой. Ҳай, Ойнуқсанинг қизи экан, ўз қишлоғимнинг боласи экан, унга мен гапураман, сенга нима? Сенинг ниманг кетди?!

Арслон. Мен шу қишлоқнинг боласи бўламан. Қишлоқ болаларини сизнинг ёмонлигингиздан сақламоқ менга тушадир.

Бой (*қаттиқ кулиб*). Бу қишлоқда ниманг бор сенинг! Бу қишлоқнинг ерлари, уйлари — ҳаммаси меники. Суфрам қоқилганда, ерга тушган нон ушоқлари онанг каби ўн кампирни тўйдирадир. Қишлоқнинг буткул одамлари — менинг тиланчиларим, хизматчиларим ё ўртоқларим. Сен кимсан! Сичқон сизмаган бир йиқик уй билан қамиш кўкарган тўрт таноб еринг бор, уни ҳам эрта-индин менга сотмасанг, очликдан ўласан...

Арслон. Бой, сўзингизни билиб гапиринг...

Бой (*сўз бермайин гапура берадир*). Қишлоқ болаларини меним ёмонлиғимдан сақлар эканлар. Сен ўз ишингни кўра бер, бошқаларга қотишма, ўғлим, оғир юкларни кўтаролмайсан, белинг синиб қолади.

Арслон (*қизиб*). Бой, у қиз менга фотиҳа бўлган, билмайсизми?

Бой (*яна қаттиқ кулиб*). Қарға қўндирғали бутоқ тополмайсан, сен хотунни қандай қилиб оласан?! Хотун олмақ учун тўй керак, нима билан тўй қиласан? Уйга келган хотунни тўйғузмоқ керак. Нима билан тўйдирасан?

Арслон (*қизғин*). Қандай қилсам мен қиламан, сенга нима?

Бой. Менга нима эмас. Мен шу кентнинг каттаси. Катта бир тўй қилиб, бутун кентга ош бермасанг, сенга хотун олдирмаймиз, кимсанинг қизини сенга бердирмаймиз...

Арслон. Ҳеч нима қила олмайсан...

Бой. Мени тингла, бориб ўз бечорачилигинг билан бўл. Ишлаб бир тишлам, нон топиб, онангни тўйғуз. Хотин оламан деб эл қизлари орқасидан юрма. (*Арслон гапурмоқчи бўлур, бой қўймайдир*.) У қизни мен оламан!

Арслон (*қизғин қичқирар*). Бой!..

Бой (*сўзини бермайин*). Сен уни олмайсан, ололмайсан...

Арслон (*қизғин*). Ким?..

Бой (*сўз бермайин*). Олсанг ҳам бир кун оч қолғач, менга сотарсан. (*Арслон қизғинлиқдан ўзини йўқотган каби бўлиб қичқириб, кетманини кўтарадир. Бой уни тўхтатмоқ учун бир қўлини кўтариб сўзлайдир*.) Тўхта, мени урарга кучинг етмайдир. Бирта урсанг, кулингни кўкка учиртаман. (*Арслон кетманни кўтарган ҳолда қотиб қоладир. Бой Арслоннинг бу ҳолидан фойдаланиб кетмак учун кейинрак борадир*). Сен билан ортиқча сўйлашишга вақтим йўқ. (*Кетадир, бой кетгандан сўнг Арслон кетманини бир ёққа отадир. Ўзи ҳолсизланиб, бир қўли билан кўз аралаш манглайини тугтиб, оғочга ястаниб қоладир*.)

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

(*икки мажлис*)

Саҳна. Кун ўртадин сўнг⁷ қуёш қайтаёзган чоқда ҳалиги жой, ҳалиги мачит олдидаги майдонда бир бўйра тўшалган. Оқсоқол, имом, Мансурбой, Қудрат, Дарға. Бўйрада ўтирган ўнлаб камбағал қишлоқчилар. Қайсиси чўкуб, қайсиси тиззаға таяниб ўтирган. Имом қўлидаги рўйхатга қараб турадир.

1-мажлис; Оқсоқол, бой ўғли, имом, дарға ҳам бошқа қишлоқчилар, сўнгра Арслон.

Дарға. Қани битиринг, тақсир-ей, кеч бўлди.

И м о м . Хўб. (*Рўйхатни ўқийдир.*) Тўрақул Сафар ўғли, беш кун ҳашарға чиқмаган, беш тангадан йигирма беш танга боқи⁸ бўлган.

Д а р ғ а . Келтиринг, қани!

Т ў р а қ у л . Мен икки кундан бошқа ҳар кун чиққанман. Шул икки кун чиқмаганим ҳам онамнинг ўлгани учун эди.

Д а р ғ а . Аҳмоқ, тентак! Мулла ёлғон ўқидиларми?

Т ў р а қ у л . Муллами ёлғон ўқидилар, сизми тўғри ёзмагансиз, мен нима билай!

Д а р ғ а . Меним хатим борми?! Буни мирзалар ёзади-я!

Т ў р а қ у л . Ҳай, мирзалар ёзганлар. Мен икки кундан бошқа ҳар кун ҳашарға борганимни жуда яхши биламан.

И м о м . Ука, гапни чўзма, беш кунлик боқи деганинг ҳеч нарса эмас, мирзалар ёлғон ёзмайлар.

Т ў р а қ у л (*оқсоқолға қараб.*) Оқсоқол почча, сиз гапуринг, икки кунгина қолганимни сиз ҳам биласиз-ку.

О қ с о қ о л . Ҳай, гапни узатдинг-а, ука! Икки кунми қолдинг, ўн кунми қолдинг, сира қолмадингми, нима қилай? Шу рўйхат нима деса шуни қиласан-а.

Т ў р а қ у л . Сиз билмайсизми?

О қ с о қ о л . Билсам-билмасам барибир, рўйхатда ёзилгани берабер. (*Тўрақул йигирма беш танга санаб, Дарғага берадир.*)

Д а р ғ а (*пулни санаб киссасига қўйиб*). Домулла, отини чизиб қўйингиз.

Д о м у л л а . Хўб. (*Чизар, яна бошқасини ўқир.*) Турсун Раҳмат ўғли, йигирма беш кун боқи бўлган. Беш тангадан юз йигирма беш танга берасан.

Т у р с у н . Тақсир, ҳашарнинг ўзи ўттуз кун эди, йигирма кун бориб беш кун қолган эдим.

И м о м . Мана, рўйхатда ёзилган.

Т у р с у н . Тақсир, бундай қилманг, менинг уйимни куйдирасиз-ку.

Д а р ғ а . Ҳаммангиз шу ҳийлани топдингизми, бошқа ҳийла йўқми?

Т у р с у н . Юз йигирма беш тангани қайдан топиб бераман?

Д а р ғ а . Отангинг гўридан топиб бер, мен нима қилай? Нега ҳашардан қолдинг?!

Турсун. Мен беш кундан ортиқ қолғаним йўқ. Мана шуларнинг ҳаммаси биладир. (*Одамларга.*) Гапурингиз, ҳаммангиз биласиз, мен беш кундан ортиқ қолғаним борми? Тўрақул, сан гапур!

Тўрақул. Меним икки кундан ортиқ қолғанимни сен билмасми эдинг?

Турсун. Билар эдим, шуни айтаман, бу қандай иш?

Тўрақул. Боя нечун дамнинг чиқмади?

Турсун. Нима қилай, қўрқишимдан гапирмадим.

Тўрақул. Гапурмаганинг фойда қилди, озайтурдилар!

Дарға. Менга қара, гапни кўп чўзиб ўтирма, юз йигирма беш танга берасан, бошқа илож йўқ!

Турсун (*зорланиб*). Тақсирлар, худо ҳаққи, бундай қилмангиз меним уйим куядир.

Мансурбой. Пошшолиқ иши билан ўйнайсанми?

Турсун. Тангри ҳаққи, мен беш кундан ортиқ қолган эмасман.

Мансурбой. Домулла, рўйхатни тузукроқ ўқинг.

Имом. Мана, бу очик ёзилган. (*Уқийдир.*) Турсун, йигирма беш кун боқи, юз йигирма беш танга.

Мансурбой. Мирзалар билмай ёзаларми?

Турсун. Бу қандай иш? Мен қаёққа борай эми?!?

Дарға. Берасанми, қамаласанми?

Турсун. Мен беш кун қолғанимни билиб, йигирма беш танга келтурдим. Мана (*киссадан пулини чиқариб, Дарғанинг олдига элтиб қўяр*), шуни ҳам нарса сотиб топдим. Бошқа пулим йўқ. Мен юз йигирма беш танга қайдан топаман?!?

Оқсоқол. Ўлдингми, бойдан кўтара қол!

Мансурбой (*кулиб*). Зорланма, аҳмоқ, мен арзонроқ қилиб бераман.

Турсун. Навираларингизнинг тўйини кўринг, бой, арзонроқ қилиб беринг, худо хайирингизни берсун.

Оқсоқол. Ана холос, бойдан кўтариб пошшо ҳақини бер, сўнгра бойға топиб берасан-да.

Турсун. Қайдан топиб бераман, оқсоқол почча?!?

Имом. Худонинг ўзи берадир, ғам ема?!?

Мансурбой. Қани, қанча берай?

Турсун. Барака топинг, бой бобо, юз танга бера қолинг.

Мансурбой. Аҳмоқ, юз тангани шундай чиқариб бераманми сенга? Унинг фойдасини қайтармайсанми?

Турсун. Ҳай, қанча берасиз?!

Оқсоқол. Уч юз танга беринг, бой!

Турсун (*сесканиб*). Уч юз!.. Мен уч юз тангани қайдан топиб қайтараман сўнгра?!

Оқсоқол (*қўлини силтаб қичқирар*.) Гапурма кўб! (*Бойға*.) Бой, ҳисобланг, олти ойлик қилиб уч юз танга берасиз.

Мансурбой (*Турсунга*). Шундайми? Уч юз оласанми?

Турсун (*зорланиб*). Мен уч юзни қайдан топай сўнгра?!

Оқсоқол (*юмруқ кўрсатиб қичқирар*). Ҳа-ҳа, гапирма кўп аҳмоқ! (*Бойға*.) Ҳисобланг, бой, олмай нима қиладир?!

Мансурбой. Икки ботмон буғдой оладир — юз йигирма танга, бир ботмон жўхори оладир — қирқ танга, ҳаммаси қанча бўлди, домулла?

Имом (*ўйлаб-ўйлаб*). Ҳаммаси... юз...юз... қирқ бўлди-ми?

Мансурбой (*бармоқлари билан ҳисоблаб*.) Юз олтмиш! Ҳисобини билмайлар-а.

Имом. Ҳа, тақсир, юз олтмиш бўлар экан.

Мансурбой. Икки нимча чой оладир — йигирма тўрт танга, бир тўп тик⁹ оладир — олтмиш танга (*яна бармоғи билан ҳисоблаб*), ҳаммаси бўладир икки юз қирқ тўрт танга, уч юздан икки юз қирқ тўрт чиқса, қоладир эллик олти танга. (*Кўлтиғидан бир халта чиқариб, эллик олти танга санаб Турсунга берадир*.) Мана эллик олти танга. Нарсаларни эрта уйдан оларсан.

Турсун. Мен бу эллик олти тангани бошимга урайми?! (*Дарғани кўрсатиб*.) Бу кишига юз танга беришим керак.

Мансурбой. Ҳаққингдан ортиқ берайми? Ҳисоблаб кўр.

Турсун. Дарға почча, бўлмаса сиз шуни олингиз, қолганини эрта берай.

Дарға. Мен ҳар куни сени излаб юраманми?! Шу кун юз танга бериб қутуласан.

Турсун. Қандай қилай эмди?!

Мансурбой. Буғдой, жўхорини сота қол (*одамларга қараб*), ҳеч ким олмайдиirmi?

Ҳамма жим.

Оқсоқол. Келинг бой, шуларни ўзингизга сотайлик.
Мансурбой. Нима қиламан!

Имом. Ҳа, бой бобо, савоб бўладир, ўзингиз олин-
гиз!

Шул орада Арслон келиб нарироқдаги оғочга ёстаниб турганларга
қараб турадир, бойнинг инсофсизлигига таяна олмаса ҳам ўзини
кучлаб тутарга тиришадир.

Мансурбой. Ҳай, ундай бўлса, ўзимга сот.

Турсун. Майли, нима қилсангиз, шу топда юз танга
керак.

Мансурбой. Икки ботмон буғдойнинг қирқ тангадан
саксон танга...

Турсун. Боя менга юз йигирма танга баҳолаб бердин-
гиз-ку. Бунинг қирқ тангаси қаёққа кетди?

Мансурбой. Сотганимни баҳога оламанми? Менга
фойда керак эмасми?

Турсун. Ҳали буғдойни уйингиздан чиқарганим йўқ-
ку, бой бобо!

Мансурбой. Сотмасанг, бориб ол.

Оқсоқол. Худо урган мунча гапуриб нима қиласан?
Ҳисоблай беринг, бой.

Мансурбой. Бир ботмон жўхоринг йигирма беш тан-
га...

Турсун. Боя қирқ танга эди...

Мансурбой. Бир тўп тикинг ҳам қирқ танга (*ҳисоб-
лаб*), ҳаммаси бўладир...

Оқсоқол. Чой қолди, бой.

Мансурбой. Чойни ўзи ичадир.

Турсун. Бой бобо, бизга ичарга сув ҳам топилса бўла
берадир, уни ҳам олингиз.

Мансурбой. Ҳай, майли, икки нимча¹⁰ чойингга ҳам
ўн икки танга бераман. Ҳаммаси бўладир: юз эллик етти
танга. Эмди пулнинг фойдасини ҳисобла: уч юз танганинг
олти ойлик фойдаси юз саксон танга бўладир. Тўқсон тан-
гасини шу топда берсанг, тўқсон тангасини пулни қайтар-
ганингда берасан. Юз эллик еттидан тўқсон чиқарсак, олт-
миш етти танга қоладир. (*Халтадан санаб берадир.*) Мана
бу олтмиш етти танга, боя олганинг эллик олти билан ҳам-
маси юз йигирма уч танга олдинг. Юз тангасини Дарғага
бер, йигирма уч тангасини уйингга нарса ол.

Турсун юз танга Дарғага санаб берадир, қолганини киссасига солмоқ-
чи бўладир.

Оқсоқол. Ҳаммасини солма киссангга, бизга даллоллик бер.

Турсун (*эзилиб битган*). Бойдан ола беринг.

Мансурбой. Мен ҳам бераман, сан ҳам берасан, ўғлим! Бир-икки танга оқсоқолга!

Турсун. Мана! (*Икки танга берар.*)

Мансурбой. Икки имомга бер!

Турсун. Мана. (*Берадир.*)

Мансурбой. Бир танга сўфиға бер. Куруқ қолмасин (*Турсун берадир*). Мана эмди ман ҳам бераман. (*Бой ҳам оқсоқол, дарға ҳам имомға икки танга, сўфиға эса бир танга берадир.*)

Имом (*қўл кўтариб, дуо қиладир*). Оллоҳу таоло бой бобомға барака берсин.

Пул олганлар «омин» дейлар.

Мансурбой (*Турсунга*). Эрта қозига бориб, уч юз тўқсон тангага олти ойлик хат қилиб келтирасан.

Оқсоқол. Турсун, қолган пулни еб қўйма. Эрта қозига боргач хат учун берарсан!

Шу топда бир қизчанинг қичқириб йиғлаши, бир хотун билан бир эркакнинг йиғлоқ товуши билан уни овута келганлари эшитилади. Қиз: «Бормайман, она, бормайман», деб йиғлайдир. Эр билан хотун: «Йиғлама қизим, яна келарсан», деб овутадирлар.

Мансурбой. Қарангиз, кўр қизига нималар ўргатибдир.

Дарға. Бу ким?

Оқсоқол. Кўр Ҳасан деган бир муттаҳам бор. Бойдан пул олган эди. Бера олмади. Қизчасини бойға хизматга бериб қутулсин, деган эдик. Шунни келтирубдир.

Товушлар яқинлашадир.

Имом. Бунча йиғлатиб нима қиласан?!

Мансурбой. Кўр ҳилла қиладир, ҳилла.

Кўр Ҳасан билан хотуни, ўн икки яшар қизчани чегиб келтирадирлар.

Қиз ота-онасининг этакларига ёпишиб йиғлайдир.

2-мажлис: бурунғилар, Кўр Ҳасан,
хотуни, қизчаси.

Кўр Ҳасан (*йиғлаган*). Мана, бой бобо, келтурдик.

Оқсоқол (*қизга*). Йиғлама, нега йиғлайсан?!

Дарға. Аҳмоқ қиз, бойникида юрсанг, ёмонми?

Имом. Кошки, бой бобом бизни сақласалар, шукур қилиб, кулиб-ўйнаб борардик.

Қиз: «Бормайман», деб йиғлайдир.

Оқсоқол. Йиғлама, шапалоқ ейсан!

Хотун. Бой бобо, болаларингизни тўйини кўрингиз, дуо қиламан. Биргина қизимни мендан ажратманг.

Кўр Ҳасан. Бой бобо, юрагингиз тошдан эмасдир. Бизга раҳм қилингиз, юз ўн танга пулингиз қолган. Бу кун бўлмаса, эртага берарман. Шу юз ўн тангага қараб турғанингиз йўқдир. Камбағал бир уйни йиғлатиб қўйманг.

Мансурбой. Аҳмоқ кўр, нима дейсан? Мен сенинг қизингни қачон истадим. Унга бергали бўш нон қайда?! Меним пулимни бер, пулимни.

Хотун. Барака топинг, бой бобо. Умрингиз узоқ бўлғай, бой бобожон, пулингизни берармиз. Қизимизни тортиб олмангиз.

Мансурбой. Бер пулимни, қизинг керак эмас.

Кўр Ҳасан. Берарман, бой бобо, берарман.

Оқсоқол. Чиқариб бер, гапуриб турасанми?

Кўр Ҳасан. Яна бир ой муҳлат берингиз, бой бобо.

Хотун. Бир ойда ҳар қандай қилиб топиб берадир. Тангри ёрлақағай, бой бобо.

Бой (*қизиб*). Кўр, аҳмоқ экансан. Бир дақиқа қўймайман, худди шу топда бериб қутуласан.

Кўр Ҳасан. Ўн беш кун муҳлат қилинг, оқсоқол бобо. Ўн бешинчи куннинг худди ўзида келтириб берарман.

Хотун. Оқсоқол почча, барака топинг, худо хайр берсин. Қизгинамни менга бағишлангиз. Тангри ўғулчаларингизни сизга бағишласин.

Оқсоқол. Кўб узатма сўзни (*қичқириброк*), ўн беш кундан сўнг қандай қилиб берасан? Пулингиз йўқ, уйингиз йўқ, нарсангиз йўқ. Шу қиздан бошқа берарлик ҳеч нарсангиз йўқ. Ўн беш кунгача бу ҳам ўлиб қолса, сўнгра кимни берадир, сеними? Сени юз йигирма тангага ким оладир? (*Дарға, бой, имом куладирлар. Хотун оқсоқолнинг сўзини эшитмагандек бўлиб Мансурбойга ялинадир.*)

Хотун. Бой бобо, раҳмингиз келсин. Қизимни менга бағишлангиз. Сизнинг ҳам бола-чақангиз бор. Худодан умидингиз бор...

Мансурбой (*қизгин*). Эй... бу ҳали мени қарғаб турадир-ку. (*Ҳасанға*.) Кўр пулимни берасанми, таёқ ейсанми?

Кўр Ҳасан. Ҳеч бўлмаганда, яна бир ҳафта муҳлат берингиз!

Мансурбой (*Дарғага*). Сиз гапиринг, бек! Олиб берасизми йўқми?!

Дарға (*қизғин*). Туринг, оқсоқол, тутинг, бу кўрни (*оқсоқол билан яна бир киши «хўб» деб туриб Ҳасанни тутадирлар*) оғочга боғланг!

Оқсоқол. Ҳасаннинг салласини оладир, икки киши уни оғочга қараб торталар. Дарға қамчинни белидан тортиб, жойидан турадир. Хотун билан қиз Ҳасанга ёпишиб қичқиришадилар.

Кўр Ҳасан. Тўхтангиз, оқсоқол, бераман қизни. Олингиз қизни, бой бобо. Тавба қилдим! Тавба қилдим, бек бобо.

Хотун билан қиз Ҳасанни қўя бериб ўтурадилар.

Оқсоқол (*қизғин*). Кўр, шунча одам сенга қараб турадир. Сўзни тингламайсан. Ҳайвон каби қамчинни кўргач, тузалиб қоласан...

Кўр Ҳасан. Тавба қилдим, оқсоқол почча, тавба қилдим!

Оқсоқол (*Қудрат бойваччага*). Олинг, бойвачча, қизни уйга элтиб қўйинг, эрта хатини қилиб берармиз.

Қудрат бойвачча қизни онасидан тортиб олмоқ истайдир. Қиз қичқириб йиғлаб, «бормайман», деб онасига ёпишадир. Онаси қичқириб-йиғлаб боласини қучоқлайдир. Ҳасан бир четда йиғлаб турадир. Шу топда Арслон илгари босиб ишга қатнашадир.

Арслон (*Қудратга яқинлашиб*). Тўхтанг, бойвачча! Оқсоқол почча бунинг ўзи истамайдир. Қандай қилиб қизини зўрлаб сотдирасиз. Худо ҳаққи, бечорага бир оз раҳм қилингиз.

Оқсоқол (*қайнаған*). Бунинг қизи кимга керак? Бойнинг пулини берсин!

Мансурбой. Сенга нима?

Арслон (*имомга*). Тақсир, бунинг қизини шундай зўрлаб сотдирмоқ ёзуқ¹¹ эмасми?

Мансурбой. Ўзи сенга нима дейман?

Имом. «Ҳақ ул — абд»¹²ни емакдан...

Мансурбой (*сўзини кесиб*). Тўхтанг, домла, (*Арслонга*). сенга нима дейман, Арслон! Нима дейсан, сен?!

Арслон. Нима деганимни эшитиб турибсиз. Шу камбағалларга раҳм қилингиз, қизларини сотмоқ истамайдилар. Бир оз муҳлат берингиз, пулингизни берарлар.

Имом. «Ҳақ ул-абд»ни емакдан ёмонроқ ёзуқ йўқдир.

Арслон. Бой бобо, эзгу ишламак зиён бермайдир, бир оз мухлат берингиз, пулингизни берадир. Истасангиз мен кафил бўлай.

Мансурбой. Ҳар ишга қотишиб нима қиласан сен муттаҳам?! Сен ҳам шул итларнинг биртаси. Сизларга раҳм қилдик, нима бўлди, қилмадик нима бўлди!

Арслон. Қизиманг, бой бобо!

Мансурбой. Қизимай нима қилай, пулимни есунми, мен пулимни истайман, қизини сотиб, хотунини сотиб, пулимни берадир, онгладингми?

Арслон. Қанча пулингиз бор бунда?!

Мансурбой. Юз йигирма танга!

Арслон. Бой бобо, ўзингиз уч йўла синиб кўб кишиларнинг ўн минглаб, юз минглаб тангасини едингиз, сизга: «Хотин-қизингни сотиб бер», деган бўлдимми?!

Имом (*шовқин*). Ий, аҳмоқ... ий, аҳмоқ... ой... Сен шарият билан ўйнасанми?! Шариятга нима ишинг бор?!

Дарға. Сен нима демоқчисан, Арслон?!

Арслон. Шу камбағалларга раҳм қилингиз, дейман.

Дарға. Сенинг унга раҳминг келган эса, қараб тур, икковингизни боғлаб, кўрғонга элтаман. Қамоқда бирга ётарсиз.

Оқсоқол. Арслон, сен нега шу орага кирасан?! Бой пулини олмасинми?

Эл шовқин соладир.

Бир киши. Оқсоқол, Арслоннинг сўзи тўғри!

Бошқалар. Тўғри, тўғри!

Бир киши. Бечорага раҳм қилингиз!

Бошқалар. Қизини олмангиз! Арслон тўғри айтадир!

Оқсоқол. «Тўғри», «тўғри эмас», бойнинг пулини бе-риш керакми, йўқми?

Арслон. Керак, оқсоқол почча, керак!

Оқсоқол. Берсун!

Арслон. Ҳозир берадир. (*Қўлтиғидан қопчуғини чиқарадир. Ўйлайдир.*) Оҳ, Тўлғун, бизнинг тўй яна кейинга қолди. (*Қопчуғидан юз йигирма танга санаб, оқсоқолга берадир.*) Мана, оқсоқол почча, бу юз йигирма танга — бойнинг пуллари.

Дарға. Сенга нима? Сен ким бўласан? Нега бунинг қарзини сен берасан?! Сени кўярларми?!

Арслон. Мана, Дарға почча, бу ҳам сизнинг хизмат ҳаққингиз, беш танга.

Дарға (пулли олиб). Савоб иш қилдинг, йигит!

Оқсоқол. Меним ҳаққимни бер.

Арслон (икки танга бериб.) Мана, оқсоқол почча, бу сизга. (Ҳасанга.) Олиб бор қизингни, қачон пул топсанг, менга берарсан.

Ҳасан билан хотуни, йиғлаб Арслонга дуо қилиб, қизларини олиб кетарлар.

Парда тушадир.

ИККИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КҮРИНИШ

(тўрт мажлис)

Саҳна. Иссиқ ёз кунларининг бири, кенг, қировсиз, чегарасиз ёбон¹³, ҳаммаси бир-бирига ёндашиб, узайган экин ерлари. Ўрталаринда сийраккина тизилган ёш тут оғочлари орасидан, сарғайиб битган бугдой, кўкариб турган қовун ҳам бошқа турли экин ерлари тўлғаниб кўриниб туради. Бир томонда ердан кўтарилгандай, чуқур бир ариқ, суви кўринмайди. Кўкнинг ўртасида турган қуёш суяқ ўтга ўхшаган нурини аямай, ҳар томонга оқизмоқда. Қизил тўппи, қисқагина бир чопон кийган, кенг кўрагини очиқ қўйиб, белини бўшатибгина боғлаган, ялангоёқ тер тўкиб кетман чопадир. Ёнида иккита қўй, ўртадаги ўсимликлар орасида ўтланмоқда. Парда очилмасдан бурун Арслон соф, кескин бир товуш билан Навоийнинг шу ғазалини ўқийди:

Кимга қилдим бир вафоким, минг жафосин кўрмадим,

Кўргузуб юз меҳр, минг дарду балосин кўрмадим.

Кимга бошимни фидо қилдимки, бошим қасдиға,

Ҳар тарафдин юз туман тиғи жафосин кўрмадим.

Кимга кўнглум айлади меҳру муҳаббат шошким,

Ҳар вафоға юз жафо онинг жазосин кўрмадим.

Ҳазал битгач, парда очилади. Арслон бир оз кетман чопғандан сўнгра манглай терларини сўл илигининг иккинчи бармоғи билан тўкади. Сўнгра сўйлайди.

I-мажлис: Арслон

Арслон. Уф!.. Яшамоқ совуқ бир ҳазилмикан, билмадим! Бало устига бало. Қайғу устига қайғу!.. Битгасини талаша-талаша йўқотарсан, иккинчиси келадир. Ундан жон кечиб қутуларсан, учинчиси босадир, уни узатмайин тўртинчиси, бешинчиси, олтинчиси!.. (Бир оз кетман чо-

надир.) Яна буларнинг ҳаммаси бизга, биз камбағалларга келадир. Билмадим, бизни қайдан топиб олдилар!..

Онамдан сўрасам, «Худонинг тақдири», дейдир. О, худонинг тақдири Мансурбойларни кўрмайдирми? Топиб олгани ёлғиз бизми?! Шаҳарда савдогарчилик қилиб, уч йўла синдилар. Домла-имомнинг тунокун эшакдан тушган тоғораси каби майда-майда бўлдилар. Кўб одамларнинг пулларини едилар. Ўз бойлари, ўз савдогарлари орасида сайғилари¹⁴ қолмади, баҳолари ярим чақага тушди. Эмди ота-ўғул бизнинг орамизга кириб, элни таламоққа киришдилар. Буларни жин урмайдир!.. *(яна бир оз кетман чопадир.)* Ўтган йил саккиз таноп ерим бор эди. Ҳаммасини экиб катта-катта хирманлар кўтардим. Бек «солуг» деб, мулла «вақф» деб, даргалар «капсан»¹⁵ деб ҳаммасини олдилар. Ҳашарнинг боқиси дедилар, сигиримни сотиб бердим, бир йилда икки йўла шариатга ишим тушди. Бойдан қарз сўрадим, ерингни сотмасанг, пул йўқ, деди. Тўрт танопини сотдим. Пулини қозининг одамлариға улашдим!.. Жоним Тўлғун билан олти ойдан бери севишамиз. Кўчалардагина кўришиб, дардлашмак билан умримизни ўтқариб турамыз. Икковнинг-да кампир оналаримизни қувондирмоқ учун кичкинагина бир тўй қилиб никоҳланайлик, дейман, ақча йўқ!.. *(Жуда қайғуланадир-да, яна кетман чопадир.)* Арпа сотиб, бир оз пул йиғдим. Тўй қилмоқчи эдим. Боёқиш Ҳасаннинг ҳолига чидаёлмадим. Унинг қарзиға бердим. Нима қиласан? Йўлдошинг, овулдошинг бўлган бир камбағал кишига шунча зулм қиладилар, кучлаб қизини сотдирадир. Чидаб турасанми? Тўй учун йиғилган пул ҳам кетадир. Яна ишинг йўл устида. *(Кетманнинг сопиға ёстаниб, кўзларини ерга тикиб, ўйлайдир. Бир оздан сўнг Турсунбиби бошида эски паранжи, юзи очиқ, оғзиға битта нон қатланиб тиқилган, кўза билан кирли, қоп-қора супрага ўралган бир чаноқни¹⁶ кўтариб келар. Арслоннинг ҳолиға қараб... тургандан сўнг гапурадир.)*

2-мажлис: Арслон, Турсунбиби

Турсунбиби. Болам, чарчадингми? Нимани ўйлайсан?!

Арслон *(онасиға қараб)*. Ҳеч!.. *(Ҳолини тузатирга киришиб.)* Нима келтирдинг, она?!

Турсунбиби. Озгина пиёва пиширған эдим, ичасанми болам?

Арслон . Ичаман. (*Ўрнини кўрсатиб.*) Шунда қўй!

Турсунбиби . Ёғим оз экан, икки косагина пиёва пиширдим. Ўзим билан сенга етарлик эди. Ботур билан онаси келдилар. Оч эканлар. Бир оз сув қўшиб уларга ҳам бердим.

Арслон . Яхши қилибсан, она!

Турсунбиби . (*Ошни ўрт¹⁷ ёнига қўйиб, гапура берадир.*) Бечоралар бойнинг пулини бера олмаган эканлар. Бу кун уйларини хатлаб берибдирлар. Инсофсиз бой уйни шу кун бўшатиб берасиз, деб қистаган экан, йиғлаб-йиғлаб тоғасининг уйига кўчдилар.

Арслон (*ичидағи «ёмон фикрлар» билан курашгани ҳолда*). Шу кун бўшатган-а...

Турсунбиби . Шу кун бўшатдилар. Ўз кўзим билан кўрдим, эй худойим-ей юракларим эзилди. Боёқиш кампир кўб йиғлади.

Арслон . Кампир йиғлашлари дунёни ўзгарта олмас экан, она. У йиғлади, сен йиғладинг, сен каби, у каби яна кўб кампирлар йиғладилар, нима фойда?! Ҳеч!..

Турсунбиби . Нима қилмоқ керак болам?!

Арслон . Уни мен ҳам билмайман!..

Турсунбиби . Ош совимасин, ича қолсанг-чи. Йўлда севарнинг¹⁸ онаси учраб гапга тутган эди, ўзи ҳам совимаган бўлса яхши!

Арслон . Севарнинг онаси нима дейди? Ҳоллари қалай?

Турсунбиби . Ў... болам, қалай бўлсун ҳоллари! У ҳам камбағалликдан зорланадир. «Эркагумиз йўқ, боқар кишимиз йўқ. Жуда хўрланиб қолдиқ» дейди, «Арслонга айтинг, тезрак тўйини қилсин, икки уйни бирлаштирайлик, бизга ҳам қарашга бир эркак бўлсин» дейди. Ўзим-да сенга шуни айтмоқчи эдим. Тўйни қачон қиламиз?

Арслон . Бир оз пул топайлик, она.

Турсунбиби . Болам, барибир, биз пул тополмай-миз.

Арслон . Нечун?

Турсунбиби . Чиқиминг кўб, кирим деган нарсанг йўқ. Тўрт танопгина еринг қолган, бундан олғанинг амлоқдорга¹⁹ берасан. Ўзимизни тўйдирасан, сенинг қўлинг ҳам очиқ, камбағалларга берасан, шундай қилиб, кундан-кун кейинга кетиб турамиз, болам. Сен айтмасанг ҳам мен онглайман.

Арслон . Нима қилайик?..

Турсунбиби. Мана, иккитагина қўйинг бор, шунинг биттасини сотиб ул-бул ол. Биттасини сўямиз. Бир оз жўхоримиз бор. Тегирмонга бериб, ун қилдирамиз. Шу билан тўйни қиламиз. Кўзим очиқ экан, сени уйлантириб қўяй, ўғлим!

Арслон. Шулар билан тўй қилиб бўладирми, она?

Турсунбиби. Тўй булар билан бўлмаса, эрта-индин булар ҳам қўлдан чиққандан кейин бўлармиди? Ё Тўлғунни олмайсанми?!

Арслон. Нима? Тўлғунни олмаслигимни билсам шу топда ўламан.

Турсунбиби (*Арслоннинг сўзини эшитмаган бўлиб*). Балким севмай қолгандирсан уни...

Арслон (*бирдан қичқирар*). Кес... товушингни! Уни севмаган юракни кўкрагимда кўтариб юрмайман, тортиб чиқариб итлар олдиға ташлайман!

Арслоннинг орқа томонидан саҳнада Ботур кўринадир. Арслон билан онаси Ботурға қарайлар.

3-мажлис: Бурунғилар, Ботур

Ботур. Бой бобомға бер, кабоб қилиб есунлар.

Турсунбиби. Кел, болам, Ботур, кел!

Арслон. Нима дединг?

Ботур. Юрагингни ит олдиға ташламоқчи бўлдинг-да, «Бой бобомға бер, кабоб қилиб есунлар» дедим.

Арслон. Нима деганинг?!

Ботур. Сўнгра онгларсан! (*Турсунбибига*.) Хола, сўзингиз ярим қолмасин, гапура берингиз. (*Ўзи саҳнанинг бир четидаги оғочга таяниб, қайғу аралаш ўйлаб турадир*.)

Турсунбиби. Айланай, болам, нима қилай? Шу тўйни тезрак қилишимиз керак, дейман-да!

Арслон. Она, биласанми? Тўйни тезрак қилмасак қиз қўлдан кетадир.

Турсунбиби. Қиз нега қўлдан кетар экан, нима бўлади дейсан, ўғлум?!

Арслон. Мен бир хабар эшитдим, ҳали сенга айтмайман.

Турсунбиби. Мени эшитмади деб ўйлайсизми? Менга Ойнуқса кампирнинг ўзи айтди. Қизга бой чиққан экан²⁰. Уйи куйсун, (*қўлини ерга уриб*), худоё, болалари жувон-

марг бўлғайлар! Эллик бешга кирибдир. Тангридан қўрқмай-дир, элдан уялмайдир. 18 ёшар бир қизни зўрлаб олмоқчи бўладир. Ху, ер ютсин сени!..

Арслон. Қарғашни қўй, она, гапур-чи, Ойнуқса кампир нима дейди?

Турсунбиби. Нима десун!

Ботур. Қизини бойга беришга кўнганми?

Турсунбиби. Кўнадирми ҳеч?! Боя нима дедим? Менга йиғлаб, қараб гапирди. «Тўйни тезрак қила қолайлик» деди. «Уйи куйсин бойнинг, учта хотуни бор. Ўлсам ҳам қизимни унга бермайман, ер ютсун бойлигини» дейдир.

Арслон. Кичкина тўй қилишимдан розими?

Турсунбиби. Албатта, рози бўлмай не қилсун, боёқиш?!

Арслон. Ўзинг-чи онажон!

Турсунбиби. Мен ҳам розиман.

Арслон. Меним жоним онам. Мен сенинг кўнглингни кўтармак учун тўйни тузукрак қилмоқчи эдим. Сен рози бўлсанг, шу ҳафтада никоҳни қилиб қўямиз. (*Ботурнинг ҳолига қарағандан сўнг.*) Кел, Ботур!

Ботур. Келганман. (*Арслон ўтуриб, суфрани очуб, пиёвани қосага ағдарадир. Нонни тўғрайдир.*) Кел, шуни ичайлик. Ўзи ҳам совуған экан.

Ботур. Мен уйингизда ичдим.

Турсунбиби. Айланай, болам, кел! Яна бир оз ичарсан. Ўртоғингни ёлғиз қўйма.

Ботур келиб ўтурадур. Арслон ёйдир. Ботур емаса ҳам қўшилганини кўрсатиб турадир.

Арслон (*Ботурга.*) Уйни олдилар-а?!

Ботур. Олдилар!

Турсунбиби. Тош кўнгилик бой боёқиш йигитга уч-тўрт кун муҳлат ҳам бермади.

Арслон. Бўлгани бўлди эмди. Мунча қайғуриб нима қиласан?!

Ботур. Мен тошданми яратилганман?! Шунча ҳақсизликка учрағандан кейин қайғурмоқдан бошқа бир иш қўлимдан келмас экан, шуни ҳам қилмайинми?!

Арслон. Қайғурмоқнинг фойдаси йўқ.

Ботур. Бундай ҳақсизликка, бундай зулмга қандай чидаб бўладир? Ўзи мени чақирди. «Уйинг йиқилаёзган, иморат қил» деди. «Пулим йўқ» дедим. «Мен бераман, тилхат келтур, уч юз танга ол» деди. «Сендан юзга ўн беш фойда

олмайман, ўн танга бер» деб ҳам қўйди. Қозига бориб, уч юз тангага олти ойлик тилхат қилиб бердим. Хатни олиб сандиққа қўйди. Менга арпа, жўхори, тик, чой сотган бўлди. Сотган нарсаларни яна арзон баҳо билан ўзи олган бўлди. Олти ойлиқ пул фойдасини ҳисоблаб, ярмини сақлади. Ул деди, бул деди, менга юз йигирма уч танга пул берди. Уч юз тўқсон танга қарздор қилди.

Турсунбиби. Танграм жонингни олғай, инсофсиз бой!

Ботур. Юз йигирма танга билан иморат қила олмадим. Пулни ўзига бериб, хатимни олай, дедим, кўнмади. Пулни бир оз ортдирай, деб қиморға бордим. Ярми унга кетди. Қолганини едим. Шундай қилиб, мени алдаб уйимни олди. Нима қилай эмди? Додимни ким эшитадир? Икки кундир, ейишга нонимиз йўқ. Унда-бунда томоқ қилиб юрамиз. Кампир онамнинг юзига қарай олмай қолдим... *(Йигисини қочирмоқ учун жойидан турадир-да, икки-уч одим нарига борадир. Узоқларга қарайдир. Ҳавосиз бир зиндондан янгигина чиққан кишиларнинг ҳирси билан соф ҳавони юта бошлар.)* Бўлмайдир бу!.. Бундай яшаб бўлмайдир! *(Жим бўлур.)*

Арслон бунга қараб тургандан сўнг, бир ишга қарор берган бўлиб ириб турадир. Ўглаб турган қўйларнинг биттасини оғочдан ешиб онасига келтирадир, Ботурга эшиттирмай, сўйлайдир.

Арслон. Она!.. Булар тоғасининг уйига кўчганми?

Турсунбиби. Ҳа, шунга кўчдилар.

Арслон. Мана шу қўйни элтиб, бунинг тоғасига бер. Мен берганни айтма. «Буни Ботур юборди, сўйиб, ёғини эрутсинлар, этини сотиб, уйга озиқ олсунлар, деди» де, онгладингми, онажон?!

Турсунбиби. Буни ҳам берасанми? *(Жойидан туриб.)* Тўй нима бўладир болам?!

Арслон. Тўйми?.. *(Нафасини зўр билан ичга чекиб.)* Бўладир. Тез бўл, онажоним, тез бўл, кет!

Турсунбиби гапурмайин қўйни тортиб кетадир. Арслон оғир-оғир юриб Ботур ёнига келади.

Арслон *(марҳаматлик бир товуш билан)*. Ботур!.. *(Ботур айилади.)*²¹ Нега бунча ғажунасан?

Ботур. Бўлмайдир, ўртоқ, бўлмайдир! Бундай яшаб бўлмайди!..

Арслон. Ботур, кўб қайғурма, ишни йўлга қўярмиз.

Ботур. Бўлмайди, ўртоқ, бўлмайди. Хўрлик ошиб кетди эмди. Онамнинг шу кунги йиғлаши мени битирди.

Қуш инига ўхшаган бир уйимни ҳам ортуқ кўрдилар, тортиб олдилар. (*Қайнар.*) Одамлар меним қонимни ичмак истайлар! Булар мени ўлдирдилар, битирдилар! Булар орасида турмайман, ўлдираман буларни. (*Юрагини тутиб.*) Менга, менга ким кўмак қиладир?! (*Йиқилаёзадир. Арслон уни тутадир.*) Ким?.. Ким мени қутқарадир?!

Арслон. Мен. Мана, мен ёрдам қиламан. Ботур! Ботур! Ўзинга кел ўртоғим, сенга нима бўлди? (*Ўртқа қараб чекар.*) Кел, ўртоғим, бир оз ўтур, ҳеч қайғурма, ҳаммаси ўтар. (*Ўрт ёнига элтиб ўтқазади, косани кўтариб, ариққа югурадир, сув кетирадир.*) Ол, бир оз сув ич.

Ботур (*сувни ичиб, ҳолини тузатирга тиришиб*). Оҳ, ўртоғим. Кечирасан. (*Арслоннинг қўлларига ёпишадир.*) Мен сени қайғуртдим.

Арслон. Майли, майли. Ҳаммамизнинг қайғумиз бирдир. Мен сенга жоним билан, таним билан, бутун бори ўғим билан кўмак қиламан.

Ботур. Эсон бўл, ўртоқ... (*Умидсиз.*) Эсизким... сўзингда тура олмайсан!

Арслон. Ботур, мен сўзимда тураман, сўзида турмаганларни одам санамайман. Сенинг тинчлигинг учун қўлимдан нима келса, қиламан. Сени бунча қайғуртқон нарса кичкинагина бир уйдир. Унинг чорасини топарман.

Ботур. Уй учун қайғурганим йўқ. Унинг учун қайғурмайман. Мени битирган, эзган нарса онамнинг шу кунги ҳолидир. Уйдан кўчарда унинг йиғлашлари, зорлари, унинг деворларига ёпишиб ўпишлари мени эзди, хароб этди. Менга ёрдам эт, мени бу ҳолдан қутқор! (*Жойидан турадир.*)

Арслон. Ёрдам қиламан. Қўлимдан нима келса, қиламан.

Ботур (*юриб*). Сен ёрдам этсанг, ишимни йўлга қўярман.

Арслон (*жойидан туриб, Ботурнинг орқасидан юриб-юриб, сўйлар*). Нима истайсан? Сенга нима керак?!

Ботур (*қайрилиб, Арслоннинг қўлларини тутиб*). Арслоним, ўртоғим, кўмак қил!

Арслон. Айт, нима қилай!

Ботур. Онамнинг ўчини олмоқ истайман!

Арслон. Айт!

Ботур. Шу малъун бойни...

Арслон. Хўш?!

Ботур. Ўлдираман.

Арслон (*сесканиб, илигини Ботурнинг оғзига қўяр каби кўтарадир*). Йўқ... Бу бўлмас! Мен бунга рози бўлмайман. Биз қон тўкмайлик.

Ботур. Булар қўлидан келганини аямасун. Қила берсун. Бироқ биз қон тўкмайлик, шундайми?!

Арслон. Ботур...

Ботур. Йўқ биз қон тўкамиз! У мени уйимдан чиқарди. Мен уни дунёдан қуварман! У мени алдади, мен уни ўлдираман, меним билан унинг орасига ким тушса, унингда қонини тўкаман, онгладингми?!

Арслон. Ўртоғим!..

Ботур (*қичқириб*). Кўй, бас эмди! У яна беш йил дунёда турса, мен каби йигирма-ўтгуз йигитнинг ўликлари сағанасиз, кафансиз кўчаларда чириб ётғусидир. Сен шуни истайсан?!

Арслон. Ботур, (*Ботурнинг қўлтигидан тутиб*) мен уни қайғурмадим, сени қайғурдим²². Қайнаб кетиб, бир ўсаллиқ ишлаб қўйсанг, ҳокимлар онглаб қолурлар. Сўнгра сени ҳам ўлдирарлар.

Ботур. Мен шу топда тирикми? Ўлмадимми ҳали? Йўқ, йўқ, мен ўлган, мен битган, мени ўлдириб битирдилар. Мансурни қисташи билан уйдан қувилган онамнинг қайғу булутига ўхшаб қаршимда йиғлаб туриши мени кўбдан ўлдирди. Кўбдан битирди. (*Қайнаб.*) Мен тирик эмас, мен ўлган, мен битган, бораман, ўлганлар, битганлар орасига бораман, ёлғиз бормайман. Мансурбой менга йўлдош бўлур! (*Силтаб, Арслоннинг қўлидан чиқиб, телбаларча юғуриб кетадир. Арслон қайғу аралаш шошқинлиқ билан унинг орқасига қараб тургандан сўнг бирдан юғуриб кетадир.*)

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

(*тўрт мажлис*)

Саҳна. Кечқурун. Биринчи кўринишдаги дала. Булут остидаги ойнинг ярим ёруғи сочилган. Бир оздан сўнг Арслон одам ахтарганлар тусли телбаланиб, у ён-бу ёнға қараб келади.

1-мажлис: Арслон

Арслон. Бу ерда ҳам йўқ! Бу йигит мени шоштирди, эсини йўқотган. Бир ҳафтадан бери Мансурбойнинг изига тушган, шуни ўлдираман, дейди. Ўсаллиқ²³ қилиб, уни ўлдира қолса, ўзини ҳам тутиб ўлдирарлар. Тоғ каби бир

йигитимиз йўқоладир. Онасиға бир катта мотам бўладир. Туташ ёнимда олиб юраман, овутаман, кулишиб-ўйнамоқчи бўламан. Ҳеч фойда бермайдир. Шу кун мендан айрилғач, яна йўқолди. Билмасам, қаерга кетди! Нима қилди бу йигитга-а... (Юриб.) Тўрт-беш кун шаҳарга олиб бораёй, десама қўлим бўшамайдир. Онам ёлғиз, унинг онаси ёлғиз. Тўлғун кишисиз, Тўлғундан айрилишим-да бўларлиқ иш эмас. (Ўйлагандан кейин.) Оҳ... Тўлғун... Бу қурғур дунё, сени уйимга келтириб, тинчлантиришга йўл бермай турадир. Тўрт-беш танга орттириб, тўйимизни қилурға йўл йўқ. Кундан-кун ишим ёмонлашиб борадир! (Узоқдан бир кишининг от чопиб келганини кўрадир. Қараб, ким эканини онглаганидан сўнг нафрат билан юзини қайтарадир.) Сичқоннинг ўлими мушукнинг тўйи. Биз каби оппоқ юракли, тоза йигитлар тўрт томондан қисилиб, эзилиб турамыз, мана булар от чопиб юралар, парволарига келмайдир. Бизни бу ҳолга солган-да ўзлари... Шулар бечора Ботурнинг уйини тортиб олмаса эдилар, у бу кўчаларга тушмас, мен-да ўз ишимни кўра олар эдим. (Ариқ ёқасиға бориб, ўйлаб турадир. Чиройлиқ, бўз бир отга минган Қудрат келади. Арслонни кўргач, отини тўхтатадир.)

2-мажлис: Арслон, Қудрат

Қудрат. Арслон акамми?!

Арслон. Салом алайкум, бойвачча!

Қудрат. Кечаси чиққан экансиз-да?!

Арслон. Бир таноб қовуним бор-ку, шундан хабар олғали чиқтим. Бу ойдинни кўрган кайфим чоқ бўлди. Шуни томоша қилиб турибман.

Қудрат. Бизга ҳеч келмайсиз-а...

Арслон. Ишлар кўб, камбағаллик, ишламасанг оч қоласан...

Қудрат. Бизга ишингиз тушмайди. Шунинг учун келмайсиз. Бизга иши тушмаганлар келмайлар.

Арслон. Йўқ, ундай эмас.

Қудрат. Ҳай, келиб кетингиз. Одамнинг одамга иши тушмай қолмас. Бир кун эмас, бир кун ишингиз тушса, хизмат қилармиз. Ҳа, айтгандай, тўй қачон?!

Арслон. Тўй... яқинда бўлур.

Қудрат. Тўйингизни отам ҳам эшитдилар. Мана эмди Арслоннинг иши бизга тушади, деб қувондилар. Унга хизмат қиламыз, дейдилар.

Арслон (*кулумсираб*). Кўб яхши.

Қудрат (*сўзини қабул қилдирмоқ учун Арслон томондаги узангига тиралиб эгиладир, қамчиға суюлиб сўйлайдир*). Менга қаранг, Арслон ака! Сиз пулим йўқ, деб тўйни кейинга қўйманг. Бош соғ бўлса, дўппи топилар. Фойдаға пул олишға кўрқасиз, биламиз. Бу ишингиз тузук. Фойдаға пул олманг, беш юз олиб, саккиз юз қарздор бўлмоқ яхши эмас. (*Арслон совуққина қараб тинглайдир.*) Сиз тўппа-тўғри шул тўрт таноб ерингизни бизга сотинг, яхши пулга оламиз. Ерингиз бизнинг еримизнинг ўртасида қолгани учун бизга керакдир. Пулини оласиз. Тўйни қиламиз. Ортиб қолганиға четданрак яна икки-уч таноб яхши ер оласиз.

Арслон. Яхши ҳисоб.

Қудрат. Жуда яхши ҳисоб! Мен ҳозир Шариф оқсоқолниқидан келаман. Отам ҳам шунда. Шариф оқсоқол жуда яхши зиёфат қилди. Домлани, отамни, мени чақирган экан. Бориб, паловини едик. Улар гаплашиб ўтириб қолишдилар, мен келдим. Ҳа, унутдим, нима демакчи эдим-а...

Арслон. Ер тўғрисида эди.

Қудрат. Ҳа. Шунда отам сизнинг ерингиз тўғрисида гапурдилар. Ҳар қанчага сотса оларман, дедилар. Ҳай, деб пулни ола қолинг, тўйингиздан ортиб қолган пулга яна ўзим сизга икки-уч таноб ер топиб бераман, тузукми?

Арслон. Қани, кенгашиб кўрайлик-чи.

Қудрат. Кенгашни кўя беринг, ким билан кенгашарсиз? Бир ўртоғингиз Ботур биланми? Ундан нима кенгаш кутасиз? Ўткан кун қарасам, қимор ўйнаб турадир. Егани нон тополмаган кишига қиморни ким қўйди?!

Арслон. Ботур ундай одам эмас эди-ю, йўқсуллик ёмон нарса-да. Кишини ҳар балоға учратадир. Қимор ўйнатадир, ўғрилиққа чақирадир, одам ўлдиртадир. (*Арслоннинг сўнг сўзи Қудратға ёмон таъсир қиладир. Тўғирлаб отини ҳайдайдир.*)

Қудрат. Ҳай, уйга келинг, гаплашамиз (*кетадир*).

Арслон (*Қудратнинг кетидан нафрат билан қараб тургандан сўнг*). Яна меним еримға оёқ босдингизми?! Йўқ, бу еримни сотмайман. Севгилим учун сақлайман. Оҳ, Тўлғуним, у ерлар сенингдир. Улар сени бахтли тинчғина яшатмоқ учун менга керакдир. Буларни сотмайман, булар бизни келгусимизни таламоқ истайлар. Йўл бермайман. Тўй пулини эса тиришиб топарман. Эрта-индин қовунларим етишадир. Шуларни сотсам, кичкинагина бир тўйга етар-

лик пул бўлур. (*Бирдан эсига Ботур келади.*) Мен Ботурни ахтариб чиққан эдим. Уни топиш керак. (*Ариқ бўйлаб кетади.*)

Саҳна бир оз бўш қолар. Сўнгра Мансурбой билан мулла Ашур имом сўйлашиб, келадирлар.

3-мажлис: бой, имом сўнгра Ботур

Мансурбой (*Кетсиз²⁴, қироғсиз²⁵ узайган²⁶ экин ерларини кўрсатиб*). Қаранг, домла! Ойдинлик остида қандай чиройлик кўринади!

Имом. Воқеан яхши, тақсир! Эмди сизга вожиб таолонинг инояти катта-да, бой бобо! Қаранг, тўрт томонга ёйилиб турган олтун каби ерлар, катта-катта ҳавлилар. Йўлбарсдек бир ўғул, худо умрини ортдиргай.

Мансурбой. Алҳамдулиллоҳ, худога шукур.

Имом. Хайру эҳсон қилинг, шукур қилинг, мачитга қарашинг, тангримиз яна ортдира беради.

Мансурбой. Албатта, албатта. (*Бир томонни кўрсатиб*.) Арслоннинг ери мана шу эмасми?

Имом. Шул, тақсир шул.

Мансурбой. Қаранг эмди, мана шу ёбоннинг ўзи юз ўн таноп, бунинг юз олти танопи меники. Ўртада бу йигитнинг тўрт таноп ери бор. Шунинг учун ҳар кун неча қатла менинг ерларимни босиб ўтади. Мол ўтказадир, ўтларни едиради. Бу тузукми?! Менга яхши пулға сотсун. Бир четдан яна уч-тўрт таноп ер олсун.

Имом. Кўб яхши бўладир. Бир кўриб айтамыз унга. (*Кучлик бир чора топган бўлиб*.) Бой бобо, бир иш қилсак бўладир. Мен Арслоннинг онасини бориб кўрай. Шу кампирни қондирай, саккиз олчин²⁷ чит берсангиз, элтиб берай.

Мансурбой. Саккиз олчин чит нега берай?!

Имом. Шундай қилиб кампирни алдаймиз-да.

Мансурбой. Жим туринг-ей... «Саккиз олчин чит беринг-а...» Саккиз олчин чит қанчага туради? Пулсиз қолгач, ўзлари ҳам сотарлар.

Имом. Тақсир бир нарса берсангиз, кампирни тез алдасак, яхши бўлур. Майли чит бермасангиз, чой берингиз.

Мансурбой. Ҳай, беш мисқол чой бераман.

Имом. Хўб бўладир. Мен бориб кампирни кўндираман. (*Экин ерларига кайф билан қарагандан кейин*.) Шуни

хам олсангиз, шул ерларингизнинг камчилиги қолмайди, тақсир. Қаранг-а, юз ўн таноблиқ бир бутун ер-а. Яна ойдинлиқда бошқача кўринади. Бой бобо, бу ҳам сизга тангри таолонинг марҳамати. Китобда шундай деган: «Бир кишининг бутун ерларига ойдинлиқ сочилиб турса, у киши саодатлиқ кишидир», деган.

Мансурбой. Алҳамдулиллоҳ. Худоға шукур. Домулла вожиб таоло дунёмизни берди, эмди охиратимизни ҳам ўзи яхшилаб берса, сўнгра армон қолмайди.

Имом. Ҳа... иншооллоҳ, охиратингиз маъмур бўлсин. Менга қаранг, ахир китоб деганининг ёлғони бўлмайди. «Бир мулла билан бир табоқ ошни бирга еган киши биллоҳ азоб ужмоҳқа киради», деб китоб айтади. Худо хоҳласа, ужмоҳнинг энг яхши жойлари сизники бўлади.

Мансурбой. Домулла, ужмоҳнинг ерлари ободдир-а?!

Имом (*ҳовлуқуброқ*). Ҳу... нима дейсиз, бой бобо? Ужмоҳдаги ерларингиз-чи, жуда қизиқ бўлади. Оғочларнинг (*ёнидаги оғочни кўрсатиб*), мана шу таналари олтункумушдан, ёпроқлари зумурраддан, мевалари ёқут, инжудан, ёқутдан ясалган юртлар, саройларда ўтурасиз, етмиш беш минг хур, етмиш беш минг филмон қўл қовуштириб хизматингизда туради.

Мансурбой (*жуда кайфланади*). Алҳамдулиллоҳ, алҳамдулиллоҳ, домулла, бу йил одамларға берган пулларимни оламан, экинларни тўплайман, сўнгра юринг, ҳажға борамиз.

Имом. Худо насиб этгай, омин.

Мансурбой. Домла, охиратда ужмоҳға киргунча анча гаплар бор чоғи?!

Имом. Қийин, бой бобо, қийин!!! Тангрининг ўзи тузатмаса, қийин! Ҳалики гўрга қўйиб одамлар кетгандан сўнг мункар-накир келар эканлар. Олимларға қарашган, хайру эҳсон эгаларига чиройлик бўлиб кўринар эканлар, ҳеч кўрқитмас эканлар, ёмон кишиларға жуда кўрқинчли, кўзлари олайган, танлари қоп-қора юнг босқон, оёқлари етти қабат ерға, бошлари етти қабат кўкка етишган бўлиб келар эканлар. (*Саҳнада Ботур кўринади. Манглайиға боғланган боғлиқни кўзларининг устига туширган, яна бир боғлиқ билан жағи оғзи, қулоқлари ўралган, йиртиқ бир бўрк²⁸, қисқа бир чопон кийиб, белини боғлаған. Қўлида узун бир пичоқ, буларға кўринмасдан пойлаб юради. Имом сўзида давом*

этадир.) Оловдан қанотлари, қизгин темирдан калтаклари бўлар экан. Одамни турғузиб, дўқ қилар эканлар. (Бирдан Ботурни кўргач.) Вой!... (Қочадир.) Қочинг, бой!

Бой телба бўлиб, имомнинг кетидан эмас, Ботурга қараб қочадир. Ботур пичоқ билан урмоқчи бўладир. Бой жон ҳавли қичқириб, ҳезлаб Ботурнинг пичоқли қўлини билагидан берк тутадир. Бир қўли билан пичоқни тортиб олмоқ истайдир, талашадирлар, бой қичқирадир. Ботур бойнинг бўғзидан тутиб силтаб-силтаб йиқитадир. Бироқ бутун кучи билан икки қўллаб пичоққа ёпишқон бойдан, пичоқни қутқара олмайди. Бойнинг қичқиришларини эшитган Арслон худди шул талаш чоғда югуриб келади.

4-мажлис: Бурунғилар, Арслон

Арслон. Нима гап? Вой, одам ўлдиралар, ўғри!!! (Югуриб келиб оёғи билан Ботурни қаттиқ тепадир. Ботур юмалаб йиқилади. Бой Ботурнинг тагидан қутилғач, ҳеч томонга қарамай, туриб қочадир. Арслон жойидан бот ирғиб турган Ботурга қичқиради.) Кимсан?!

Ботур (жуда асабий, титрайди. Пичоқни кўтариб Арслонни урмоқчи бўладир. Бирдан бу фикрдан қайтиб, пичоқни узоқларга ирғитади-да, Арслонга жавоб беради). Мен!

Арслон. Ботур, сенга нима бўлди, жинландингми сен?! Сени ўғри кийимида кўраман, бу нима гап?!

Ботур. Бундан кейин яна бир йўла бизнинг орамизга кирсанг, унинг учун чекганим пичоқни сенинг қонинг билан бўяб қўяман, онгладингми?! (Қайтиб илдам юриб саҳнадан чиқар.)

Арслон шошқонидан нима қилишини билмай қараб турган чоғда парда тушадир.

УЧИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

(уч мажлис)

Саҳна. Қўрғонбегининг уйи. Саҳнанинг ярмиси Бекнинг катта, безанган меҳмонхонасининг ярмиси шул меҳмонхона бўйи узанган буюк суфани кўрсатади. Меҳмонхонадан суфага уч эшик очилган. Бекнинг ўзи меҳмонхонанинг тўрида, охириги эшикнинг ёнида, қимматли кўрпалар устида ўлтурган, арз сўрайди. Тубанда икки маҳрам ўлтурган, бири чой сузиб беради. Суфада Бек турган эшик олдида жанжалчилар мана шундай ўлтурганлар: Бекнинг худди қаршусида жанжалчи Яраш билан Боймурод. Уларнинг ёнида икки оқсоқол. Оқсоқоллар билан Бек орасида, худди эшик ёнида кумуш камарли ясовулбоши оқ таёғини кўкрагида эгри тутиб, тик туради. Жанжалчиларнинг боши узра Бекнинг икки

ясовули тик туралар. Ҳар икки томоннинг тарафкашлиги учун келган қишлоқлилар. Ҳуртанларнинг боши-бошида ясов тортиб турадилар.
Бек оқсоқолларга гапириб турадир.

1-мажлис: Бек, Яраш, Боймурод,
Ясовулбоши, ясовуллар, қишлоқлилар,
маҳрамлар

Бек. Жаноби олий сизларни юртқа шунинг учун катта қилиб қўйган. Мана шундай ишлардан хабар олиб юрасиз.

Бир оқсоқол. Балоингизни олай, тақсир. Боймуроднинг ҳеч гуноҳи йўқ. Гуноҳ Ярашда...

Ярашнинг тарафкашлари оқсоқолга қаршу қичқиришадилар. Уларга қаршу Боймуроднинг тарафкашлари қичқиришадилар. Товушлар бир-бирига аралашиб эшитилмас ҳолга қолади.

Эл орасидан. Оқсоқол почча, худони ҳозир кўринг...
Ёлгон айтасиз, оқсоқол...

— Сиз ёлгончи...

— Тақсир, балоингизни олай...

— Гуноҳ Ярашда...

— Гуноҳ Боймуроднинг ўзида...

— Садағангиз кетай, Бек бобо, додимизга етинг...

— Худодан қўрқмай ёлгонлайлар...

Бек қўли билан ишорат қилиб, жим туришга буюрадилар, ясовулбоши билан ясовуллар «Тўхта, гапурма, қичқирма», деб элни тўхтатишга тиришарлар. Бир-икки кишини туртиб, итариб йиқитсалар-да... Товушлар куч билан тўхтатилгандан кейин бек гапирадилар.

Бек. Гуноҳ кимда бўлса, биз биламиз.

Эл орасидан. Ҳуртулай, тақсир...

— Балоингизни олай...

— Каромат қилдингиз...

Ясовулбоши билан ясовуллар яна телбаланиб, қичқирганларни жимитадилар.

Бек. Бизни жаноби олий: «Элнинг яхши-ёмонларини ажратиб ол!» деб юбордилар. Биз ёмонни эсон қўймаймиз. Гуноҳ кимда эса, жазосини берамиз. Алҳамдулиллоҳ, зиндонимиз бор, кишанимиз бор. Булар билан бўлмаса, жаноби олийга арз қилиб, ўлдиришга ҳам кучимиз етадилар.

Эл (қувониб, қичқиришиб). Албатта, тақсир, албатта!

— Гуноҳ Боймуродда!..

— Яраш гуноҳкор!..

- Ёлғон айтасиз!..
- Ўзинг ёлғончи!..
- Сен ёлғончи!..

Ясовулбоши билан ясовуллар товушларни куч билан тўхтатадилар.

Бек. Боймурод, паналат²⁹, тинч юрмайсанми?!

Боймурод. Тақсиржон, балоингизни олай, нима қилдим ман?

Бек. Сенга шу ишларни ким қўйди? Жонингдан тўйдингми?!

Боймурод. Балоингизни олай, гуноҳим нима?!

Бек. Паналат, ўғри. Мен сени билмайманми?! Мендан гап сўрайсан? Сен яхши кишими? Ким сени гуноҳсиз, деди?!

Оқсоқоллар. Тавба қилдим, де!

— Тавба қил, Боймурод!

— Боймурод, бадбахт, гапурма, тавба қил!

— Тавба қилибдир, тақсир!

— Тавба қилибдир!

Боймурод. Тавба қилдим, тақсир!

Яраш. Садағангиз кетай, Бек бобо. Ўзингиз ҳаммамизни яхши биласиз!

Бек. Гапурма, паналат, аҳмоқ. Сени ким билмайдир?! Мен сенинг қилиб юрган ишларингни билмайманми?

Яраш. Тавба қилдим, тақсир!

Бек. Эшак, ўғри! Тирноғларингни узиб ташлайман. Тишларингни синдираман. Сен хом хаёлга борибсан!

Яраш. Тавба қилдим, тақсир!

Бекнинг газабидан қўрққан элнинг дами чиқмай қоладир. Бек ўзининг билармандлигидан мамнун қолиб, нос чекадир, сўнгра гапирадир.

Бек. Ҳоким билан ўйнайсизми?! Ҳокимнинг таёғи бор, зиндони бор, ҳукми куши³⁰ бор. Сизни қўяларми?! (Ясовулбошига қараб.) Буларни сақловга³¹ чиқариб, жанжалларини битиринг. (Жанжалчиларга.) Турингиз жойингиздан (Бир хатни ўқиш билан машғул бўлади.)

Ясовулбоши. Турингиз, ҳазратни дуо қилингиз.

Эл. Омин, ҳазрат жаҳонгир...

— Давлат барқарор...

Ҳаммалари турадилар. Боймурод жойидан қимирламайдир.

Ясовулбоши. (Боймуродга қичқирадир). Тур жойингдан!

Ясовулбошининг қичқириши билан Бек бошини кўтариб, Боймуродга қарагач, Боймурод йиглаб гапуради.

Боймурод. Балоингизни олай, тақсиржон, менинг додимга ўзингиз етасиз, арзимни ўзингиз сўрайсиз. Мен шундан чиқмайман!

Бек. *(Боймуродни турғизишга тиришган ясовуларга).* Ур паналатини! *(Ясовул бир шапалоқ урғач, Боймурод «вой» деб юзини тутадир.)* Ур паналатини, ур, ур. *(Ясовулар уралар, Боймурод «ўлдим», деб қичқирадир, оқсоқоллар «тавба қилибдир, тақсир», деб қутқариб олиб кетарларкан, Мансурбой суфага чиқиб, ҳалиги эшикдан бекка салом берадир.)*

2-мажлис: Бек, бой, маҳрамлар

Бек. Ие, бойми?! *(Туфдонни кўтариб, носини туфлайдир.)*

Бой. Тақсир!

Бек. Келинг, уйга киринг, бой!

Бой. Хўб, тақсир. *(Югуриб қуйи эшикка келади. Кавшини ешиб, уйга кирадир.)*

Бой (яна). Салом алайкум.

Бек. Ваалайкум, бой, марҳамат, қани кўришайлик. *(Кўлини узатадир. Бой югуриб бориб кўришади.)* Ўтуринг. *(Бой ўтурадир.)* Қалайсиз, яхшимисиз?!

Бой (жойидан туриб ўкунади).³² Куллуқ, тақсир. Давлатингиз кўланкасида бир нав юрибмиз.

Бек. Яна бизнинг ёқларга келиб қолибсиз!

Бой. Ҳа, тақсир! Бошимизга иш тушгач, сизга юғуримиз-да, тақсир! Ҳаммамизнинг отамиз, бобомиз сиз бўласиз.

Бек. Хўш, нима бўлди яна?!

Бой. Тақсир, қулингизни ўлдирди ёздилар...

Бек. Айтманг-ей!

Бой. Худонинг марҳамати билан қутулиб сизга келдим. Тақсир, ўлимимга ҳеч нарса қолмаган эди!

Бек. Нима бўлди? Гапуринг қани!

Бой. Тақсир, бир кеча қишлоғимизнинг оқсоқоли зиёфатга чақирди, имом билан бордик. Қулбаччангиз ҳам бор эди. Анча гапуришиб ўтурдик. Сўнгра қулбаччангизни жўнатдик. Биз яна бир оз ўтуруб, имом билан йўлга чиқдик. Гаплашиб келар эдик. Бизнинг домулла имомимиз жуда яхши одам, тақсир, ўзи мулла киши, китобдан, гўру қиёматдан гапуриб келди. Келаси йил, худо хоҳласа, ҳажга

борамиз, деб ўзаро сўз беришдик. Худди шу тобда бир ўғри чиқиб, бизга ҳамла қилди. Домулла қочди. Ўғри мени тутиб йиқитди. Икки қўллаб кучоғига ёпишдим. Худо хайр қилди, тақсир, пичоғини қўлимдан чиқара олмади. Талаш чоғида бир киши келиб, унга ҳамла қилди. Мен қутулиб қочдим. Худога шукур, тақсир, тирик қолдим. (*Ярим йиғлаб.*) Бўлмаса, ўлган эдим, тақсир.

Бек. Худо хайр қилибдур, бой, ёнингизда пичоғингиз, яроғингиз йўқ эдими?

Бой. Йўқ эди, тақсир!

Бек. Худо хайр қилибдур! Шулар ҳам борамиз, деганингизнинг хосияти билан қутулибсиз. Худойи қилинг, бой!

Бой (*йиғлаган каби бўлуб.*) Худога шукур, тақсир, қутулдим!

Бек. Хўш, эмди, бу ишни кимдан гумон қиласиз?

Бой. Тақсир, қишлоғимизда ёмонлар кўб. Ботур деган қиморбоз йигит бор. Арслон деган бир оқпадар бор. Иккаласи ҳам бетавфиқ. Тақсир, шулардан гумоним бор. Ботур деганининг мени ўлдурмоқчи бўлиб юганини эшитган эдим. Арслон эса ўзимга неча йўла ёмон ҳаракатлар қилган эди.

Бек (*махрамга*). Ясовулбошини чақир!

Маҳрам. Хўш. (*Чиқади.*)

Бек. Бой, буларнинг сизга нима душманлиғи бор?

Бой. Эмди... ўзлари камбағал, тақсир. Ўзига тинчроқ кишини кўролмайдилар-да. Бўлмаса, нима душманликлар бўларди?

Маҳрам кириб ўтуради. Ясовулбоши суфа томондан келди.

3-мажлис: бурунғилар, ясовулбоши

Бек. Ясовулбоши, дарров чақонроқ бир одамингизни чақириб, Мансурбой аканинг қишлоқлариға юборинг. Ботур, Арслон деган йигитлар бор эканлар. Шуларни олиб келсин.

Бой. Тақсиржон, қишлоғимизда Ойнуқса деган бир кампир бор. Олтмишга кирган. Унинг ҳам шу ишлардан хабари бўлса керак.

Бек (*Ясовулбошига*). Ойнуқса кампирни ҳам кетирсинлар. Дарров юборинг.

Ясовулбоши. Хўб. (*Югуриб кетади.*)

Бек (*бойға*). Сиз эмди ёзилинг, улар келгач, ишларини кўрармиз. (*Маҳрамлардан биттасига.*) Бойни нариги меҳмонхонага олиб бор. Чой дамла, чилим бер, ёзилсунлар.

Бой (*дуо қилиб*). Давлат барқарор бўлсин, тақсир. (*Туриб маҳрамнинг кетидан боради.*)

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

(*бир мажлис*)

Саҳна. Биринчи кўринишдаги жой. Бек ўз жойида, Бой унинг олдида. Ўлтурган маҳрамлар чой сузادилар. Суфада жанжалчилар ўрнида Арслон, Ботур, Ойнуқса кампир, Турсунбиби, Норхола, оқсоқол ҳам қишлоқ одамлари, Ясовулбоши ҳам ясовуллар.

1-мажлис: Бой, Арслон, Ботур, Ойнуқса, Норхола, Турсунбиби, қишлоқлилар, маҳрамлар

Бек: Сизни қўяманми? Кўзларингизга бигиз суқаман. Сиз каби юртсиз, емсиз, ўғрилар бойларимизни кўчада босиб ўлдир берсалар, жаноби олийнинг мулклари хароб бўладир-ку!

Оқсоқол. Тақсир, каромат қилдилар, тақсир...

Норхола. Тақсиржон, тухмат, бизга тухмат, тақсиржон!

Турсунбиби. Тухматчи бойнинг ўзи қани? Ўзи келиб гапирса бўлмайдирми?

Оқсоқол. Ўргилай, тақсир, ўзлари ёмон эмас эдилар. Ўғрилик қилганларини билмаймиз...

Бек. Сен ким бўласан ўзинг?!

Бой. У киши оқсоқолимиз, тақсир.

Бек. Оқсоқол бўлсанг, қишлоқнинг ёмонларини кўрсатиб бер-да. Мунда ўтуриб буларни ёқлаганинг нимаси?

Оқсоқол (*Ботурни кўрсатиб.*) Буниси бир оз қимор ўйнаб юрган эди, тақсир...

Қишлоқлилар. Оқсоқол, худони ҳозир кўринг³³.

— Ёлғон айтманг.

— Буларнинг ёмонлиғи йўқ, тақсир!

Норхола. Инсоф қилинг, оқсоқол почча!

Ойнуқса. Нега бизни қийнайсиз мунча?!

Бек (*қўли билан уларни тўхтатиб*). Қимор ўйнаса, одам ўлдирса, яна нимаси қоладир?! Сизларнинг ҳаммангиз ўғри. Буларни зиндонга солгандан кейин арз қилиб, сизларнинг ҳам жазоларингизни бераман.

Оқсоқол. Қуллуқ, тақсир.

Норхола. Бек бобожон, болаларингизнинг умрини кўринг, бизларга раҳм қилинг, ўргулай.

Бек. Бу ким? Ҳали буларнинг ўртоғи бўлган кампир қани?

Ясовулбоши. Мана тақсир. *(Ойнуқсани кўрсатадир.)*

Бек *(Ойнуқсага)*. Сен бу ўғрилар билан қачондан бери ўртоқ?!

Ойнуқса. Эй дод-ей, бу қандай гап-ей! Олтмишга кириб, энди ўғрилик отини кўтардимми! *(Йиғлаб, қўллари эрга уриб.)* Болаларингнинг ўлимини кўр, Мансурбой! Худонинг ғазабига йўлуқ, Мансурбой!

Бек. Қичқирма, кампир! *(Бой ёқасини тутадир.)*

Ясовулбоши. Қичқирма!

Арслон. Садағангиз кетай, бек бобо, биздан ҳам бир оғиз гап сўранг.

Бек. Нима дейсан сен? Мен сени билмайманми?

Арслон. Ўргулай, тақсиржон, арзимни эшитинг, сўнгра ўлдурсангиз ҳам майлингиз. Бир вақт ярим кечалар ёбонга чиққан эдим, бир кишининг додлаб қичқиришини эшитдим. Югуриб борсам, пичоқли бир киши бой бобомни ўлдирмоқчи, телбалик билан келиб биқинига тепиб юбордим, юмалаб кетди. Бой бир ёққа, у бошқа ёққа қочиб кетдилар. Мана шундай қилиб, бой бобомни ўлимдан қутқазганимни биламан, бошқа гуноҳим йўқ, тақсир!

Бек. Сен соғ киши бўлсанг, ярим кечада худди бойнинг йўлини тўсган паллада ёбонда нима қилар эдинг?!

Арслон. Бир таноқ қовуним бор. Шундан хабар олғони чиққан эдим, тақсир!

Турсунбиби. Ўзини қутқарган кишига туҳмат қиладирми? Бу қандай гап, ўргулай, бу қандай гап?!

Ясовулбоши. Шу қочиб кетган ўғрини танимайсанми?

Бек. Гуноҳинг бўлмаса, шу ўғрини бизга кўрсат!

Арслон. Балоингизни олай. У қочиб кетди, кўролмадим. Юзи ҳам ёпуқ эди?

Ясовулбоши. Бойни танидинг. Уни танимадингми?

Турсунбиби. Юзи ёпуқ экан-ку. Қандай танисун, ўғлим?!

Арслон. Тақсир, бой бободан сўранг, ўзлари ҳам танилмадилар. Юзи ёпуқ эди.

Бек. Паналат, менга гап ўргатасанми?!

Арслон *(ғазабланиб)*. Тавба қилдим?..

Бек *(Ботурни кўрсатиб)*. Бу ўғри, сен унинг ўртоғи. Иккинги бойни ўлдиргани кенгашиб чиққансиз. Йўлда

кенгашингиз бузилган, жанжал қилгансиз, бу сенга ҳақ бермаган. Сен бойни қутқаргансан.

Ботур. Тақсир, ҳали бойни ўлдирмасдан унинг пули устида қандай жанжал қиламиз?!

Бек. Булар кўп чебар эканлар. Тугаш бизга гап ўргатиб туралар!

Арслон. Ҳақиқат қилинг, тақсир!

Бек. Ҳақиқат қилайми? Жуда яхши! *(Ясовулбошига.)* Буларнинг учаласини ҳам элтиб қаманг. Жаноби олийга арз қилиб, жазоларини берармиз.

Ясовулбоши *(ясовулларга)*. Тортинг!

Ясовуллар Ботир, Арслон ҳам Ойнуқсани кейинга тортиб турғазадирлар. Норхола ўглининг этагини тутадир. Турсунбиби Арслонни кучоқлаб ўпадир. Оналар болаларини тутиб, бойни қарғаб, Бекка ялиниб йиғламакда экан, ясовуллар силтаб уларни ажратқондан сўнг бандиларни олиб кетадирлар. Норхола эсидан тойиб йиқиладир. Турсунбиби йиғлаб қолади. Қишлоқчилар улар билан машғул бўладилар. Шу чоқда бой югуриб суфа томонга чиқадир-да, Бек ўтрўсига³⁴ келадир.

Бой. Тақсир, арзим бор!

Бек. Нима дейсиз, бой!

Бой. Тақсиржон, буларнинг ҳаммаси ҳам ёмон-ку, лекин Ойнуқса кампирнинг гуноҳини ўзимга бағишланг, тақсир!

Бек. Нимага?

Бой. Тақсир, ўзи қариб қолган бир кампир. Уйда ёшгина қизчасидан бошқа кишиси йўқ, ҳолига жабр бўладир.

Бек. Ҳай, қайтаринг!

Бой. Қуллуқ, тақсир! *(Кейинга қайтиб чақирмоқчи бўладир. Оқсоқол ундан бурунроқ югуриб чақирадир.)*

Оқсоқол *(узоққа бормаган ясовулларга)*. Ясовул, ҳув ясовул, Ойнуқса кампирни қайтаринг. *(Кўли билан имлаб.)* Қайтаринг Ойнуқсани!

Бек. Жудаям раҳмдил экансиз, бой.

Бой. Ҳа, тақсиржон, нима қилайлик. Ўз камбағалларимиз-да.

Бек. Ҳа, майли, шу иккиси жазо кўрса бўлгани.

Бой. Қуллуқ, тақсир! *(Бир ясовул Ойнуқса кампирни қўлтиғидан кўтариб келтирадир. Кампир қўрқишидан юролмайдир.)* Мана, келтурдилар, тақсир. *(Ясовул кампирни келтириб, Бекка тўғри қиладир.)*

Бек. Қурғур кампир, сенинг гуноҳингни бойга бағишладик. Бўлмаса зиндонда чириб кетар эдинг. Бор, жаноби

олийни дуо қил! Шундан кейин ёмонлиқ қилсанг... Кет!
Йўқол!

Оқсоқол. Жаноби олийни дуо қил, кампир, қутулдинг! Бек бобомни ҳам дуо қил! Омин! (*Кампир гапиролмайди. Қўлини кўтариб, юзига суртадир.*) Оллоху акбар, тур эмди. (*Кампирни қўлтиғидан олиб турғизадир, қишлоқчилар олиб кетадирлар.*)

Бой. (*Бекка тўғри бўлиб ерга ўлтурадир.*) Хай, тақсир, давлат барқарор.

Бек. Ҳа, кетасизми эмди?!

Бой. Рухсат бўлса, кетай, тақсир. Умру давлатлариға худо баракасини берсун. (*Қўлларини юзига суртадир. Бек ҳам қўлини юзига суртадир, бой қайтиб кетадир.*)

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

(*уч мажлис*)

Саҳна. Бурунги ўрун. Бекнинг меҳмонхона эшиклари ёпик, ўзи йўқ. Суфада ясовулбоши, Хайри мирзабоши, Тўра, Жума, қоровулбегилар чой ичиб гапиришиб ўтурган.

1-мажлис: Ясовулбоши, Хайри мирзабоши,
Тўра, Жума, Қоровулбегилар

Хайри. Худо умрини берсин, бегимиз жуда ўткур бек-а. Хой, бурунги бек бўлса, эшон, қозидан жуда қўрқар эди. Бу киши тунокун Ражаб Аминнинг уйида шундай сўқдиларки, эшон, қозининг дами чиқмай қолди.

Жума. Ие... менга қаранг. Бу эшон, қози нима?! Бекундан катталарини ҳам сўка бералар. Бир кун рикобда* жуда катта бир бек билан урушиб, маховини чиқардилар.

Ясовулбоши. Узи ҳам амир билан ён-ёнға ўтуришиб гаплашадир, ака.

Хайри. Амир бегимизни жуда яхши кўрар эканлар.

Жума. Яхши кўриш ҳам гапми, худди оға-ини каби, ҳар ишда шу киши билан кенгашалар.

Тўра. Ҳув, қайси кун жанжал қилиб Бекнинг олдиға келган Боймурод, Ярашлар йўқми?

Хайри. «Ҳув қайси кун!», дема, уч-тўрт ой бўлди.

---

*Рикоб — (форсча) узанги маъносидадир. Хонлиқлар замонида аминнинг дарбори маъносида ишлатилар эди. (*Муаллиф изоҳи.*)

Тўра. Ҳай, одамзоднинг умри-да. Барибир, уч-тўрт кун нима, ҳаммаси ўтиб кетадир.

Хайри. Ҳой, тўхтанглар, шул Боймурод билан Ярашнинг жанжаллари нима эди? Хўб дағал бўлди, Бек ҳам анча сўкдилар-у, жанжалнинг нима эканини ҳеч ким онглаёлмади!

Ясовулбоши. Ҳўй, менга қара, катталарнинг кўнгли худонинг ойнаси бўладир. Жанжалчи келиб ўлтурдим, улар ишнинг нима эканини билиб оладирлар. Мен, сен каби ҳафтафаҳмлар қиёматгача онгламай юрамиз, билдингми?

Жума. Гапни бошқа ёққа чўзманглар. Тўра сўзини битирсун, ҳай, гапур, қани, Боймурод билан Яраш нима қилдилар?

Тўра. Яраш шу жанжалдан хафа қолган экан. «Бек бизнинг додимизга етмади», деб бориб амирга арза берган. Амирнинг аччиғлари келган-да, уни етмиш беш таёқ уруб, рикобдан ҳайдаганлар.

Ясовулбоши. Албатта, шундай бўлади-да. Амир кичкина одамми? «Фалончи одамнинг мундай қилди. Фалончиси шундай қилди», деб унинг бошини оғритиб юрсалар, қўядирми?! Ҳой, менга қара, мен жаноби олийнинг катталигини сенга айтайми? Бу киши Маскопга борганда оқ пошшонинг ўзи министрлари³⁵ билан пешвога чиқар экан. Бўлмаса-чи...

Шу чоғда бир ясовул билан Мансурбой қишлоғидан оқсоқол, Кўр Ҳасан, Тўрақул, Турсун ҳам Қудратбойвачча келади.

2-мажлис: бурунғилар, ясовул, Тўрақул, Ҳасан, Турсун, Қудрат, Оқсоқол

Ясовул. Саломалайкум. *(Оқсоқол билан қишлоқдиларда ясовулбошига салом берадирлар.)*

Ясовулбоши. Ваалайкум. Қани, овларингиз барорми? Бек қайда?

Ясовул. Жуда яхши. Бек кеча овдан қайтиб, Мансурбойга қўндилар, бу кеча катта зиёфат едик.

Ясовулбоши *(Қудратга.)* Зиёфатдан қолибмиз-да, бойвачча! Қани кўришайлик-чи. *(Кўлини узатадир. Кўришадир.)*

Қудрат. Сизники тайёр, тақсир. *(Ўтурадир.)*

Ясовулбоши *(ясовулга.)* Хўш, қани, нима гап? Булар нечун келди?!

Ясовул. Арслон билан Ботур ишлари учун келдик. Арслоннинг онаси ўлим ётоғида экан. Қишлоқдагилар уларнинг афвини сўрайдилар, бой ҳам рози бўлдилар. Бек мана бу хатни сизга юбордилар. Хизматоналарини³⁶ яхшилаб олиб, ўзларини озод қилсун, дедилар. (*Қўлтуғидан чиқаргани хатни ясовулбошига берадир.*)

Ясовулбоши (*хатни оладир*). Ўтуринглар. (*Ясовулбоши билан оқсоқол ёқтироқда*³⁷, *бошқалари ҳар бири бир томонда ўтурадилар. Ясовулбоши хатни ўқийдир.*) «Ихлос осор қилич ёсовулбоширо онки, Арслон ва Ботур ном гуноҳкоронро аз рўйи ҳохиши фуқарои жаноби олий аз зиндон бароварда озод карда дар ҳаққи жаноби олий дуо гирд»³⁸. (*Хатни қатлаб қўлтиғига қўядир.*) Хайри мирзабоши, бориб зиндондан келтуринг аларни!

Хайри мирзабоши. Хўб. (*Туриб кетадир.*)

Ясовулбоши (*Қудратга*). Бойбачча, гапиринг қани, бу бандиларимизни нарса коралари³⁹ борми?

Қудрат. Ботур дегани жуда камбағал. Битта ҳовлиси бор эди, уни бизга сотиб, қимор ўйнади. Бошқа нарсаси йўқ. Дарбадар юрадир.

Ясовулбоши. Арслон-чи?

Қудрат. Арслон тузук. Бир ҳовличаси билан тўрт таноаб ери бор.

Ясовулбоши. Ҳа, бўлуптир. (*Ясовулга*). Қайсисининг онаси касал дедингиз?!

Ясовул. Шу Арслоннинг онаси касал, балким ўлгандир.

Тўра. Яхши бўлиптур. Онаси ўлган бўлса, унга уй ҳам керак эмас эмди.

Ясовулбоши (*бандилар келган томонга қараб*). Биттасини келтирдилар-ку! (*Қудратга*.) Бу қайсиси, бойбачча?!

Қудрат. Арслони шу.

Хайри мирзабоши билан зиндончи Арслонни келтирадилар. Арслоннинг бош-оёғи яланг. Соч-тирноқлари ўсган. Кўйлак-иштони йиртилиб, кир босқон, кишан орасида сингири⁴⁰ эзилган бир ҳолда юрадир. Бир ёнида оёқяланг, хунук башарали, кирли бир тўппи билан йиртиқ бир чопон кийиб, белини арқон билан боғлаган зиндончи, бир ёнида Хайри мирзабоши келади. Ясовулбошига тўғри бўлиб тўхтайдир.

3-мажлис: Бурунғилар, Арслон, Зиндончи

Ясовулбоши. Буларнинг биттаси қани?

Зиндончи. Тақсир, бир ҳафтадан бери қаттиқ касал эди. Томоқ⁴¹ ҳам қилолмас эди. Бобо мирзабоши билан бориб хабар олсак, шу кеча ўлиб қолибдир!

Арслон Ботурнинг ўлим хабарини эшитгач, сесканиб манглайини тутадир.

Ясовулбоши (*зиндончига*). Падарингга налат, бу нима қилганинг? Битта банди ўлубдир, хабар бермайсанми?! Қандай ўлди, нима касал бўлди, билмадингми?

Зиндончи. Қандай билай, мен табиб бўлмасам!

Ясовулбоши. Ўл, бадбахт, афтига қаранг-у! (*Арслонга.*) Ука, йўлдошинг ўлган экан, худо раҳмат қилсин. Эмди сени озод қиламиз. Мана, оқсоқолингиз билан қишлоқлиларингиз, булар билан кенгашиб ишқил боғимизни тузукрак қилинг. Жанжалингиз — қон жанжали. Бекнинг ҳақлари катта бўлади.

Арслон (*ўйлайдир*). Ботур, ўчингни ололмай кетдинг! Кошки шу кеча сенга тўсқинлик қилмағай эдим!

Ясовулбоши. Онгладингми, ука! (*Оқсоқолга.*) Туринг, бунга гапни онглашиб, ишни битиринг.

Оқсоқол. Хўб, тақсир. (*Арслонга.*) Қани, кел! (*Арслонни бир четка тортадир, қишлоқлилар ҳам Қудратдан бошқалари Арслон теграсида тўпланиб гапурадилар.*)

Оқсоқол. Арслон, ясовулбошининг гапини эшитдингми?

Арслон. Эшитдим.

Оқсоқол. Нима қиласан, нега жим турдинг?

Арслон. Нима қилай?

Оқсоқол. Буларнинг хизматона, ишқил боғиларини бериб, уйга қайтиш керак.

Арслон. Қани пул менда?

Ҳасан. Арслон ака, сиз қамоқда ётганда ерларингизда қовун, бугдойларингизни кўтариб сотқон эдим. Бир озини онангизга уй чиқими учун бердим, қолган юз йигирма тангаси менда қолди. Шуни кетирган эдим.

Оқсоқол. Кўр аҳмоқ. Махов гапларни қайдан топасан-а?! Юз, йигирма танга билан нима бўлади?! Бу қон жанжали.

---

*Ишқил боғи — бандиларни озод қилганда олинатурган пул. (*Муаллиф изоҳи.*)

Арслон . Қанча пул кетадир?

Оқсоқол . Ками саккиз юз танга кетадир.

Арслон . Мен бу пулни қайдан топай?

Оқсоқол . Бизлар бир нарса ўйлаган эдик. Қудратбой-
ваччани олиб келдик, қамокдан чиқишни хоҳласанг, тўрт
таноп ерингни бойга сот. Қудрат бойваччани чақириб, савдо
қиламиз. Пулни буларга бериб чиқамиз. Тўппа-тўғри эшон,
қозига бориб, васиқа қиламиз, сўнгра жўнай берамиз.

Ҳасан . Ерни, сақлаб, уйини соттирмақчи, оқсоқол
почча!

Оқсоқол . Кўр, сен тушунмай гапираберар экансан-
ку! Бойга ер керак-да, ҳовлини нима қилсун? Узинг била-
сан, мунинг кампир онаси касал, эрта-индин ўладир. Бу-
нинг келишини кутиб турадир.

Ҳасан . Уни биламан!

Оқсоқол . Билсанг, нега чўзиб турасан. Тезрак қут-
қарсанг бўлмайдими?

Арслон (*Ҳасанга.*) Ё онам ўлдими?

Ҳасан . Йўқ, касал.

Оқсоқол . Улмаган бўлса ҳам эрта-индин ўладир, ука!
Мен сени шунга кўрсатайлик деб савоб учун бу ишларни
қилиб турибман.

Арслон газабдан ўзини йўқотиб, оқсоқолга ёмон қараб сўйлайдир.

Арслон . Не бўлса, бўлсун, қутулишим керак. Май-
ли, сотаман еримни.

Оқсоқол . (*Хурсандликдан бошқаларга эшиттириб га-
пурадир.*) Афту башарангни бир оз тузат, одамни мунча
кўркутуб, нима қиласан! (*Қудратни чиқарадир.*) Бойвачча,
келинг қани! (*Қудрат жойидан туриб келади.*)

Қудрат . Саломалайкум, Арслон ака, қалайсиз? Кўри-
шайлик-чи! (*Кўлини узатиб кўришар-да, Арслоннинг заҳар-
ли қарашларидан ҳуркуб, кейинга чекиладир.*) Қани, оқсо-
қол почча, нима хизмат?!

Оқсоқол . Бойваччам, Арслон акангизга бир ёрдам
қилинг, тўрт таноп ери бор, шуни сотсун. Ери яхши. Ҳам
ўзи ерларингизнинг ўртасида. Сиздан бошқа ҳеч ким ол-
майди. Шуни сиз олиб, пулини беринг. Чиқимларини
қилиб муни чиқарайлик. Шу кун эшон, қозига бориб ва-
сиқа қиламиз.

Қудрат . Мен отамдан рухсат олмай, қандай қила-
ман?!

Оқсоқол . Отангиз рухсат бералар, албатта.

Қудрат. Нима бўлса ҳам рухсат олиш керак-да, оқсоқол почча!

Оқсоқол *(ёлғондан жиддийлашиб)*. Бойвачча, сиз олинг, отангиз қабул қилмасалар, пулларини фойдаси билан олсунлар. Одамни қийнаманг мунча!

Қудрат. Ҳай, сўзингиз синмасун, майли олайн. Нархини айтинг!

Оқсоқол. Тўрт танопи минг танга.

Қудрат. *(Кулиб.)* Йўқ. Бу пулга олмайман бошқа кишига сотинг.

Оқсоқол. Олинг, бойвачча.

Қудрат. Йўқ, олмайман.

Оқсоқол. Беринг қўлингизни. *(Қўлини олиб.)* Тўққиз юзга оласизми?

Қудрат. Йўқ.

Оқсоқол. Боринг, саққиз юзга барака қилдим. *(Ҳасан норизолик қилиб ул-булга қарайдир. Арслоннинг жонсиз бир гавда каби тикилиб туришини кўргач, жим туришга мажбур бўладир.)*

Қудрат. Йўқ, оқсоқол, бўлмайдир.

Оқсоқол. Бўлмаса ҳам бўладир! Беринг менга пулни! Отангизга ўзим гапураман.

Қудрат. Ҳай, сизнинг хотирингиз учун оламан-да энди. *(Ҳамёнини очадир. Николайнинг ўнталик, бешталик қогоз ақчасидан юз йигирма сўм санаб, оқсоқолга берадир.)*

Оқсоқол. Отангизга раҳмат, берингиз қўлларингизни. *(Арслон билан Қудратнинг қўлларини ушлаштириб.)* Боринг, барака топинг.

Қудрат. Ҳай, ризо бўлинг, Арслон ака. *(Ўзининг ички қийналишларига берилган Арслон жавоб бермай, қўлини секингина тортадир.)*

Оқсоқол. Сиз тўхтанг, мен ясовулбошига бориб, ишни битирай. *(Бориб, ясовулбоши олдида чўкар.)* Тақсир, энди назримиз озроқ бўлса ҳам майли-да.

Ясовулбоши. Ўйинни қўйинг, оқсоқол, жанжалингиз — қон жанжали!

Оқсоқол. Нима бўлса ҳам шу ишимизни битирасиз-да.

Ясовулбоши. Қани кўрайлик-чи, нима қилдингиз?!

Оқсоқол. Мана, биз шундай қилдик, тақсир. *(Пулни санай берадир.)* Уч юз танга Бек бобомға. Юз эллик танга Бекжонга. Юз танга сизга.

Ясовулбоши. Меники оз-ку!

Оқсоқол. Тўхтанг, тақсир, мана бу эллик танга ҳам ишқил боғи — ҳаммаси олти юз танга. Олти юз тангамиз бўладир тўқсон сўм. Мана, тақсир, бу тўқсон сўм! (*Узатадир.*)

Ясовулбоши (*олмай туриб*). Бу жуда оз-ку!

Оқсоқол. Олинг, тақсир. Одамзодга дуо ҳам керак. Бошқа бирон гуноҳордан кўбрак оларсиз.

Ясовулбоши (*пулни олиб*). Ўлмагур, қолган икки юзни ўзинг оласанми?!

Оқсоқол. Худо ҳаққи, тақсир, ўзимга эллик тангаси бас. Қолганини ўзига бераман, онасига гўр, кафан қиладир!

Ясовулбоши. Ҳай, келтир кишанларни очтирайлик. (*Оқсоқол жойидан туриб, уларни чақирадир. Ясовулбоши Қудратга гапуради.*) Бойвачча, бизнинг даллолигимиз қачон?

Қудрат (*кулиб*). Қачон десангиз тайёр, тақсир!

Оқсоқол. Катта бир зиёфат қилсунлар, тақсир!

Қудрат. Жоним билан.

Оқсоқол. Қани, буюринг, тақсир, кишанларни очсунлар.

Ясовулбоши (*зиндончиға*). Очиб қўй!

Зиндончи. Нимани очаман. Менинг ҳаққимни берсун.

Оқсоқол. Бердик-ку!

Зиндончи. Қани?!

Оқсоқол. Мана, ясовулбошига!

Ясовулбоши. Мен олдим, очавер!

Зиндончи. Йўқ, ўзимга бермаса, очмайман.

Ясовулбоши (*оқсоқолға*). Ун танга бер шунга!

Оқсоқол. Янами? Ҳай, мана ўн танга!

Зиндончи тангани олиб, киссасига солиб, жил⁴², кишанларни оча берадир.

Ясовулбоши. Оқсоқол, ўн танга буларга ҳам бер! (*Ёнидағиларни кўрсатадир.*)

Оқсоқол. Хўб. (*Ўн танга санаб, Хайри мирзабошига берадир.*) Ўзингиз тақсим қиласиз! (*Зиндончи кишанларни очиб бўладир. Оқсоқол қолган пулларни Арслонга топширар экан, сўйлайдир.*) Мана, ерингни саккиз юз тангага сотдик. Олти юз йигирматаси чиқим бўлди. Қирқ тангасини ўзим

сақладим, мана бу юз қирқ танга қолганини ўзинг ол! (*Арслон олиб, Ҳасанга берадир. Ҳасан олиб сақлайдир.*)

Я совул боши. Ҳай, жаноб олийни дуо қилинг!

Оқ соқол. Омин, ҳазрат жаҳонгир бўлсунлар. Бек бомнинг умрлари узун бўлғай, Оллоху акбар!

Қишлоқдан келганлар Арслонни олиб кеталар.

Парда тушар.

ТҮРТИНЧИ ПАРДА*

БИРИНЧИ КҮРИНИШ

(*уч мажлис*)

Саҳна. Қишлоқда Арслоннинг ҳовлисини кўрсатадир. Камбағал, эски бир қишлоқ ҳовлиси. Ўнг томонда икки эшикли тор бир уй. Сўл томонда пакана бир айвонча. Айвончанинг бир томонида кўчага чиқадиган пакана бир эшик. Уй билан айвонча орасидаги деворнинг ярмиси йиқилгани учун шох-бутоқлар билан бекилган. Ҳовлининг ўртасида курук, эгри бир тут оғочи. Айвончанинг бир пучмоғида йиқик бир ўчоқ, бир ёнда қозон, сопол кўза, сопол офтоба. Ўчоқда ёниб турган ўт устига қора қумғон кўйилган. Уйнинг ичи кийгиз билан тўшалган, бир томонда эски, кирли ётоқда усти бўйнигача малла бўз билан ёпилган Турсунбиби касалланиб узанган, эссиз, хушсиз бир ҳолда, қийналиб, талваса қилиб ётадир. Унинг боши ёнида қайғули тушуниб ўтирган Норхола сопол косадаги сувдан ора-сира касалнинг оғзига пахта билан томизадир. Малла чодирнинг у ён-бу ёнини тузатиб, яна тушунчасига ботиб кетадир. Бу ҳол тўрт-беш дақиқа сургандан кейин Норхола бошини кўтариб гапурадир.

1-мажлис: Норхола, Турсунбиби

Норхола. Икки ғариб, икки кимсасиз хотун. Битта-миз ўлиб ётадир, битта-миз ўликдан бадтар. Йўлбарсдек ўғулларимиз, уч-тўрт ойдир, қамоқда. Гуноҳлари йўқ — додими-мизга ҳеч ким етмайди, ҳолимизни ҳеч ким сўрмайдир. Ҳасан бўлмаганда очликдан ўлишимиз аниқ экан. Худо ҳам қулларининг кўнглини юмшатмас экан ҳеч! (*Турсунбибига ҳасратланиб қараб турадир.*) Боёқиш, биттагина ўғлини кўрмай кетадир! Уф, дунё!.. Бу боёқишнинг ҳолига қараб, ўз ўғлимни унутиб қолдим. (*Ўчоқ томонга қарайдир.*) Қум-

* Бу парданинг биринчи кўриниши Арслоннинг қамоқдан чиқшидан бир кун бурун унинг уйидаги ҳолларни кўрсатадир: демак, учинчи парданинг учинчи кўринишидан бир кун бурунги воқеалардир. (*Муаллиф изоҳи.*)

фон қайнади, бир чой ичай эмди. (*Ёнидаги чойнакка чой солиб, ўчоққа дамлаб келадир. Токчадан дастурхонни олиб, ярим ёзадир. Қоқ нондан пиёлага тўғраб, устига чой тўкадир. Дам еб, дам касал боқиб турадир. Бир оздан кейин бошига чопон олган Ойнуқса кампир келадир. Чопонни олиб, уйнинг эшигига осиб, ўзи кирадир.*)

2-мажлис: Бурунғилар, Ойнуқса

Ойнуқса. Қалай, Турсун опам тузукми?

Норхола. Кел, Ойнуқса, тузуклиги борми? Бечора Турсун опамиз раҳматига қовушадир чоғи. (*Касалнинг талвасасига қараб қолгандан кейин оғзига сув томизадир. Касалнинг талвасаси зўрайдир. Оғздан бир турли сўзлар чиққан каби бўладир. Норхола қулоғини унинг оғзига яқинлаштириб тинглагандан сўнг бошини кўтариб, Ойнуқсага қайғули қарайдир.*)

Ойнуқса. Бир нарса дейдирми?

Норхола. Ўғлини сўрайдир... (*Оқа қолган кўз ёшларини артиб.*) Кўралмай кетадир, боёқиш!

Ойнуқса. Турсун опа, Турсун опа! (*Кўлини унинг бўйнига тегизиб.*) Уф... қандай иссиқ? Кўлини куйдирадир!

Норхола. Иситмаси жуда қаттиқ. Уч кундир пасайгани йўқ.

Ойнуқса. Турсун опа, Турсун опа, кўзингизни очсангиз-чи, мана, Арслонбой келди.

Касалнинг талвасаси кучаядир.

Норхола. Гапурма, қийналадир. (*Дастурхонни йиғиштириб, токчага қўядир. Уйнинг бир томонидан бўш бир қопни олиб ташқарига, эшик олдига ёнадир.*) Ойнуқса кел, мунда ўтурамиз, гапурамиз. Уни ўзи билан қўййлик. Чойнакни ҳам олиб кел.

Ойнуқса. Яхши (*Чойнак, пиёлани кўтариб чиқадир.*)

Норхола. Мана шу қоп устида ўтулинг. Мен унга сув томизиб чиқай. (*Уйга кириб, касалнинг оғзига сув томизадир. Касал сусаядир. Қаттиқ нафас олиб талвасасизча ётадир.*)

Ойнуқса (*чой сузиб ичиб*). Холаси, барака топ, илоҳи, сен бўлмаганда бу боёқишнинг ҳолига ким боқарди?! (*Норхоланинг чиққанин кўриб.*) Қалай?

Норхола. Бир оз сусайганга ўхшайдир. (*Ўтурадир.*)

Ойнуқса. Раҳматлик онаси ҳам шу касал билан ўлган экан. Боёқиш ўзи менга айтиб берган эди. Айланай, хола-

си, Турсун опамнинг онаси жуда ботур экан! Жуда ҳам биларманд-қиларманд бир хотун экан! Қишлоқнинг оқсоқоллари у хотунгинадан жуда ҳам кўрқар эканлар.

Норхола. Хув, эгачижон, бурунги одамларнинг қайси биттасини айтасан. Улар ҳаммаси шундай. Менинг раҳматлик онам-чи, отам касал бўлганда, бутун экинчилик⁴³ ишларини ўзи қилиб ҳам отамга боқар эди.

Ойнуқса. Уларга эрлар қарашган экан, холос. Бизнинг вақтимизда ҳамманинг шўри тутқон. Ҳаммаси ўла ёзган. Ўзимни кўрмайсанми? Бурнумни тутсалар, жоним чиқади. Турсун опамнинг раҳматли онаси бундай эмас экан...

Норхола. Улар бурунги одамлар, эгачи, бурунги одамлар.

Ойнуқса. Шуни айтаман, ўргулай, холаси шуни айтаман. Эрининг бошига бир жанжал тушганда, ўзи кўрғонга бориб, бек билан, эшон, қози билан сўзлашиб, қичқиришиб, эрини қутқарар экан.

Норхола. Ув, қани эмди у одамлар! Бизнинг тоғдек ўғулларимизни элтиб, гуноҳсиз қамадилар. Ҳеч иш қилолмадик. Бекларнинг олдида гапуришга тилимиз тутилиб қоладир.

Ойнуқса. Айтма, холаси! Бекнинг у кун қизиб сўкушларини кўрдинг-ку. Унга ким чидайдир, дейсан. Бурунги беклар бундай эмас эканлар.

Норхола. Билмайсан, эгачижон, билмайсан! Менинг олтмиш ёшар бир тоғамни бурунги бир бек ҳеч гуноҳсиз таёқ остида ўлдирган экан. Болалари тунокунгача шуни айтиб йиғлар эдилар.

Ойнуқса. Рост айтасан, холаси, рост айтасан. Турсун опамнинг онасини ҳам бир кун бекликдан уриб ҳайдаган экан. Боёқиш опам ўзи айтиб берган эди.

Норхола. Айтмадимми? Беклар, эшон, қозиларнинг ҳаммалари шундай бўладилар.

Ойнуқса. Рост айтасан, айланай холаси, рост айтасан. Гуноҳ ўзимизда. Ўзимизда юрак қолмаган. Ана у кун ўзимни демайсанми? Бекнинг олдида тилим тутилиб қолди. Гапуролмадим. Шу паллада бизнинг ўрнимизда сенинг онанг билан Турсун опамнинг онаси бўлганда-чи бу уйи куйган бойнинг дамани чиқартмасдан ҳаммамизни қутқариб олар эдилар.

Норхола. Бўлмаса-чи, эгачижон. Менинг раҳматлик онам бўлганда бекнинг бир сўзига тўрт сўз билан жавоб берар эдилар, тўрт сўз билан.

Ой нуқса . Рост, рост. Замона охир бўлғай. Одамлардан ботурлиқ кетган. Оҳ шўримиз қурсун, холаси!

Норхоланинг эсига Турсунбиби келади. Уй томонга қарагандан сўнг ўрнидан туради.

Норхола . Эгачижон, бир оз тўхта. Мен унинг оғзига сув томизиб чиқай.

Ой нуқса . Бор, холаси, бор. Боёқишдан хабар олиб чиқ.

Норхола уйга кириб касалнинг оғзига сув томизиб чиқади. У чиққанча Ойнуқса пиёлага чой сузиб, ичиб туради.

Норхола . Бечора, Турсун опа!

Ой нуқса . Қалай?

Норхола . Кошки ўғли бўлса эди.

Ой нуқса . Шуни демайсанми, холаси. Уйи куйсин, балога йўлуқсин бой. Ҳаммамизни йиғлатиб қўйди. Шу жанжалдан қайтганимдан бери авлиёларга бориб, бош ураман. Йиғлайман, шу бойдан бизни кутқаринг, деб ялинаман, ҳеч нима бўлмайди. Яна у ўз ишида, биз ўз қайғумизда. Ўзининг учта хотуни бор. Учи ҳам ёш. *(Норхолага яқинлашиб, жуда аҳамият бериб.)* Айланай, учаласи ҳам ўйнаш олар эканлар уйга!..

Норхола . Нима бўлар эди, дейсан. Ҳаммалари ҳам мурдор!

Ой нуқса . Учта хотуни бор. Шуларни тузук тута олмайди. Яна менинг биттагина олмос қизимга кўз тикди. Бу қандай инсоф! Бизнинг додимизни эшитадирган йўқми? Ўргулай холаси, хабаринг бор, шу қурғур жанжалдан кейин жуда кўрқуб қолдим. Оқсоқолнинг сўзига кириб охир қизимни хизматчи қилиб бойга қўйдим...

Норхола . Қўймай илож нима, эгачижон, илож нима? Оқсоқол шуларники бўлса, имом шуларники бўлса... илож нима? Худонинг ўзи бизни газабига олган.

Ой нуқса . Мана эмди қизимга кун кўрсатмайди. Бойнинг ўзи нега менга тегмайсан, деб урар экан, хотунлари нега бой сени олмоқчи, деб сўкар эканлар. Нима қилишимни билмай қолдим. Кошки бу кунимда Арслон билан Ботур бўлса эдилар.

Норхола . Улар бўлса эди, бу бадбахт дамани чиқаролмас эди. Шунинг учун уларни қаматди-да.

Кўр Ҳасан келади.

3-мажлис: Бурунғилар, Ҳасан

Ҳасан. Қани, хола, касалингиз қалай?

Норхола. Бир оз тинчиб қолди. Ҳасанбой, нима қиласизлар? Қишлоқ одамларида жон борми? Шу Арслон ҳаммамизга кераклик йигит эди. Ҳаммамизга яхшилик қилди. Бу кун ўзи қамоқда, онаси ўлим ётоғида, менинг болам ҳам бекорга ётадир. Бу нима ҳол? Бирор илож қилиб бўлмай-дирми?

Ҳасан. Нима қилай?! Қишлоқ ҳам нима қилсун?! Кучимиз кимга етадир?! Бек овга чиққан, шу кеча бойни-кига кўнар экан. Буни эшитиб оқсоқолга бордим. «Бойга восита бўлинг. Шуларнинг гуноҳини Бекдан сўраб олсинлар», дедим...

Ойнуқса. Барака топ, Ҳасанбой!

Ҳасан. Оқсоқол гапни узил-кесил қилиб айтди. Арслон ерини бойга сотмагунча қутулолмайди, деди.

Ойнуқса. Уйи куйсин, кўзи тупроққа тўлсун. Шугина ерни ҳам олмоқчимми?

Ҳасан. Мен ўйладим. Барибир, ерни сотмай илож йўқ. Ҳали уларни қамоқдан чиқарганда ишқил боғи, хизмат ҳақи истайлар. *(Уйдаги касални кўрсатиб.)* Бу боёқиш ўлиб қолса, гўр-кафан чиқимлари бор. Булар учун кўб пул керак. Мана, мен уни ўйлаб, оқсоқолга, ҳай, ерини сотдирамиз, дедим.

Норхола. Бечорани ерсиз қилиб қўйманглар, Ҳасан укам.

Ҳасан. Тўхтанг, хола, ҳали шундай деяйлик. Бой рози бўлиб, бекдан уларнинг гуноҳларини сўраб олсин. У ёғини яна кўрармиз. Бойни кўндира олсак, ерни эмас, уйни сотармиз.

Норхола. Уйсиз қандай қиладир у боёқиш?!

Ҳасан. Нима демакчисиз? Пулсиз қутулиб бўлмай-дир!

Норхола. Ҳай, ишқилиб, шуларни қутқар, ўргулсин холанг!

Ойнуқса. Барака топ, Ҳасанбой. Яхшики, сен бор экансан...

Ҳасан. Оқсоқол бориб, бойни кўруптур. Бой ҳам рози бўлуптур. Шу кеча гуноҳларини бекдан тилаб олса, эрта бориб иккаласини-да келтирармиз.

Турсунбиби янгида талвасага тушадир, инграйдир. Унинг инграшини эшитгач, учовлари ҳам уйга кирадирлар. Норхола сув томизадир, касалнинг талвасаси кучаядир, инграб ўзини ҳар томонга ура бошлайдир.

Норхола қўли билан имлагач, Ҳасан билан Ойнуқса касални ётоқда берк тутадилар. Норхола сув томизадир.

ИККИНЧИ КҮРИНИШ

(*тўрт мажлис*)

Саҳна. Биринчи кўринишнинг худди ўзи. Турсунбиби ётоқда, ҳоли қолмаган, кўкракдан нафас олиб талвасасиз ётадир. Унинг ёнида Норхола.

Янгигина келган Ойнуқса бошидаги чопонини эшикка осиб, уйга кирмакда.

1-мажлис: Турсунбиби, Норхола, Ойнуқса

Ойнуқса (*уйга кириб*). Турсун опам қалай, холаси?!

Норхола (*умидсиз*). Бу кун ҳоли битган. Қара, якка нафасга тушган! Шу кун тирик қолса эди...

Ойнуқса. Ҳасан қани? Кечаги ишлардан хабари борми? Кеча бек келган эди-ку.

Норхола. Кеча бек келган. Бой бизникиларнинг гуноҳини сўраган. Бек «хўб» деган. Бу кун эрталаб Ҳасан, оқсоқол ҳам Қудрат бойваччага бир ясовул қўшиб кўргонга юборган.

Ойнуқса. Тилингдан ўргулай, холаси! Шу кун келадирлар, десанг-чи!

Норхола. Келсалар керак.

Ойнуқса. Бир оз томоқ қилиб қўймайсанми? Боёқиш йигитлар келиб есунлар.

Норхола. Ким томоқ пиширадир? Мен бўлсам, бунинг ёнидан қимирлаёлмайман. Ўтурганим ўтурган.

Ойнуқса. Мен пишира қолай!

Норхола. Ҳасан ўз уйида ош қилдирадир. Ҳар кун менга ҳам уйдан келтириб берадир. Касалга ёғнинг ҳиди ёқмайди, деб бунда томоқ пиширмайман.

Ойнуқса. Тўғри дейсан, холаси! Касалга ёғ ҳиди ёқмайди! Ўла қолай, мен шуни ўйламапман.

Норхола (*касалга сув томизадир*). Ҳоли ёмонлашиб борадир.

Ойнуқса. Шу кун тирик қолса эди, балким ўғлини кўриб жон олар эди.

Норхола (*умидсиз*). Булар ҳам келмай қолдилар!

Шу топда кўча эшигидан бир лўли хотин қўлида таёк, елкасида нон халтасини кўтариб кирадир.

2-мажлис: Бурунғилар, Лўли

Лўли. Қани, яхшилар. Хайр қилинг. Ким бор бу уйда? Қани, ёмон кўз тегмасин. Хайр қилсунлар, яхши бибилар. Баҳовутдин ёр бўлсин... Эски кўйлақлардан биттасини беринг бизга.

Норхола. *(Ойнуқсага.)* Эгачижон, ана у суфрада нон бор, олиб берсанг-чи!

Ойнуқса туриб, токчадаги суфрадан нон оладир.

Лўли. Эски кўйлақлардан биттасини беринг, дуо қиламиз, яхши бибилар!

Ойнуқса *(нонни чиқариб бериб.)* Биз ўзимиз камбағал кишилар, бизда эски кўйлақ бўлса, ўзимиз киярмиз.

Лўли. Ундай деманг, сизга нима бўлубдур. Қаранг, юзингиздан нур ёғиб турадир...

Ойнуқса. Ана у мачит ёнидаги бойнинг ҳовлисига боринг, кўб нарса беради.

Лўли. Нима қилайлик анда?! Бизга ундай бойлар керак эмас, камбағал бўлсин-у, кўнгли соф бўлсун, онажон, ғойибингиз борми? Касалингиз борми? Мен фолга боқаман. Бир эски кўйлақ беринг: фолга боқиб, кўнглингиздагилардан хабар бераман.

Ойнуқса. Фолга ҳам боқасанми?

Лўли. Жуда яхши фол кўраман...

Ойнуқса *(Норхолага.)* Фолга боқтирсак-чи, холаси?!

Норхола. Кўй, нима қиласан, эгачи!

Лўли. Бир кўйлақ беринг, фолингизга боқай, фолим тўғри чиқмаса, кўйлагингизни қайтариб олинг, онажон!

Ойнуқса. Айланай холаси, йўқ дема, чиқ, бир фолга боқсунлар!

Норхола *(умидсиз.)* Ҳай, майли. *(Уйдан чиқадир. Ёйилган қоп устига ўтурадир. Ойнуқса унинг ёнига ўтурадир.)*

Ойнуқса *(Лўлига.)* Қани, келинг! *(Лўли холанинг ёнига келиб, халтасини ерга қўйиб ўтурадир.)*

Лўли. Қайсиларингизни кўрай?!

Ойнуқса *(Норхолани кўрсатиб.)* Мана шу кишини.

Лўли. Отингизни айтинг, онажон!

Норхола. Норхола!

Лўли *(ўз қўлига қараб гапирадир.)* Норхоланинг фоллари, ҳолу авҳоллари, бахтлари тўқ бўлсин. Қайғулари йўқ бўлсин. Норхоламни хафа кўрдим, аҳволларини сўрдим.

Ғойибингиз борми? Касалингиз борми? Қайси биттасини кўрай?

Норхола. Иккаласини ҳам кўринг!

Лўли. Иккаласини ҳам кўрдим. Иккаласини ҳам сўрдим, биттаси касал, биттаси ғойиб, дейлар. Бир ёшгина одам кўринадир, бу ким? Юзи ойдек, қошлари ёйдек, кўзлари қора, сочи қора, йигит деяйми, қиз деяйми?..

Норхола. Топдингиз, менинг ўғлим бўладир, шуни кўринг.

Лўли. Бу йигитнинг ранги ўчган, ўзи жуда хафа. Бир нарсани ўйлайдир, бир нарса учун қайғурадир, қайғуси бекор, бу йигитга давлат ёр, бахтида уч никоҳ бор, биттаси яқинда бўладир, тўй нарсалари тайёр.

Ойнуқса. Кўрсанг-чи, қачон келадир?

Лўли. Боя айтдим-ку. Йигит жуда хафа. Тезрак сизнинг ёнингизга келмакчи бўлиб турадир, бироқ бир-икки киши кўймай турадирлар. Йўли очиқдир. Бир кунда, деяйми, бир ҳафта деяйми, бир ойда деяйми, бир йилда деяйми. Йигит келиб қоладир. Йўлга чиққан. Хайр қилинг, худойи қилинг.

Ойнуқса. Илоҳи, барака топ, лўлихон, тупроқ олсанг, олтун бўлсун, ҳаммасини топдинг! Кўрсанг-чи, касалимиз соғаядирларми-йўқми?

Лўли. Топган бўлсам, беринг кўйлакни!

Норхола. Кўйлак-ку йўқ, пул бераман.

Лўли. Ҳай, беринг қани! *(Норхола уйга кирадир.)*

Ойнуқса. Ҳай, айтабер сан!

Лўли. Тўхтанг, онажон, назримизни олайлик. *(Норхола касалининг ёстуғи остидан бир рўмолча чиқариб, тиши билан тугунни ешиб, икки танга оладир, рўмолчани тугуб жойига қўядир.)* Назрни тузук қилинг, онажон!

Норхола уйдан чиқиб, жойида ўлтурадир.

Норхола. Қани, айт қолганини!

Лўли. Назримизни беринг.

Норхола. Айта бер, ҳақингни емайман.

Лўли. Касалингиз оғир, тез соғаяр деб бўлмайдир, бунинг учун бир қашқа қўй ё бир қора товуқ келтирсангиз, қон қиламан, сўнгра соғаяр.

Норхола. Менда қўй нима қилсун!

Лўли. Ҳай, қўй бўлмаса, товуқ топинг, онажон, қонсиз бўлмайдир.

Норхола (*пулни бериб*). Ҳай, ма, пулни ол, бошқа бир келганигда товуқ топиб қўярмиз.

Лўли. Шу топда йўқми? (*Жойидан туриб, халтасини кўтарадир.*)

Норхола. Йўқ.

Лўли. Ҳай, қўрқманг, касалингиз ўлмайдир, умри узун экан, товуқни топиб қўйинг, эрта келиб, қон қиларман.

Норхола. Ҳай тузук.

Лўли чиқиб кетадир.

Ой нуқса. Айланай холаси, домла-имомни бориб келтирай-чи? Дам солсунлар. Шу кишининг нафасларини жуда пок дейлар.

Норхола. Барака топ, илоҳи! Бориб келтир, қайдан топасан у кишини?

Ой нуқса. Уйларидан топаман. У киши ҳар вақт уйларида.

Норхола. Бор, келтир, эгачижон, бор!

Ой нуқса (*жойидан туриб, уйдан чиқиб, чопонини бошига оладир*). Мен дарров домламни келтираман. (*Чиқиб кетадир.*)

Норхола (*ёлғиз*). Мулла киши, садағаси кетай, нафаслари пок. Нафаслари ёқиб, умрини бир-икки кун узайтиб қўйсалар ҳам ажаб эмас. Мулла деган пайғамбарнинг ноиблари бўлар экан. Садағаси кетай худонинг. Шу боёқишни ўлдирмай қўйса, нима бўлар экан-а? (*Бирдан оғзиға бир нарса келадир.*) Тўхтанг, домла учун пул тайёрлаб қўяй. (*Касалнинг ёстиқ остига қўлини узатиб, тугулган рўмолчани чиқарадир.*) Яхшиким, боёқиш Ҳасан бор экан. Арслоннинг экинларини ишлаб, сотиб унга-да, менга-да бир оз пул бериб турадир. Шу яхши киши бўлмаганда, экинлар ҳам хароб бўларди-ю, бизлар ҳам!.. (*Рўмолчанинг тугунини тиши билан ешиб, икки танга олиб, ёнидаги пиёлага қўядир.*) Икки танга басдир домламга... Ҳа, камбағал одамдан шуниси ҳам бас. (*Рўмолчани тугуб жойига қўядир.*)

Шу топда Ойнуқса кампир кўча эшигидан кириб қичқирадир.

Ой нуқса. Бормисан, холаси. Домла келдилар! Сен бу ёққа чиқақол, домла кириб ўқусунлар!

Имом (*кўчадан товушини чиқарадир*). Юзларини яхшигина ёпингиз, охир дамда кўзимиз номаҳрамга тушиб қолмасин.

Норхола малла чодирни касалнинг бошигача тортиб кўйиб, чиқар экан. Ойнуқса қичқирадир.

Ойнуқса. Садағалари кетай, домламнинг сўзларини эшитдингми? Юзини яхшигина ёпиб чиқ!

Норхола уйдан чиқиб, айвон тагида турган Ойнуқсанинг ёнига келади. Унинг бошидаги чопонининг ярмисини ўз бошига тартади.

Норхола. Кириг, домлажон, уй бўш.

3-мажлис: Бурунғилар, Домла-имом

Имом. Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим. (*Кўча эшигидан кирадир.*) Худо шафо⁴⁴ берсун, худо шафо берсун, худо шафо берсун. (*Уй эшигига келгач, ковишини ешиб, яна бир «бисмиллоҳ» билан уйга кирадир. Касалнинг бош томонидан ўтуруб, пичирлаб, бир нарса ўқуб.*) Суф!!! (*Яна бир оз пичирлагандан кейин.*) Суф!!! (*Яна бир оз пичирлаб.*) Суф!!!

Норхола. Ўргулай, домлажон, назрингизни пиёлага кўйган эдим.

Имом. Хўб, хўб. (*Пиёладаги тангани олиб, киссасига солади.* *Кўлини кўтариб.*) Ҳай, худо шафо берсун, Оллоҳу акбар. (*Кўлини юзига суртуб, жойидан турадир, уйдан чиқиб, кавшини кияр экан, сўйлайдир.*) Букун Арслонбой билан Ботурбой ҳам келади, Турсунбиби ҳам яхши бўлуб қолар.

Норхола. Нафасингиздан ўргулай домлажон.

Имом. Иссиққина чой ичира беринг, терлаб очилади. Кўрқманг.

Норхола. Ҳай, садағангиз кетай, ҳай. (*Имом чиқиб кетгач, Норхола билан Ойнуқса чопонини эшикка осиб, уйга киради.* *Норхола касалнинг юзини очади.*) Бечора Турсун опам тамом бўлаёзган!

Ойнуқса. Бир оз сув томизсанг-чи! (*Норхола сув томизади.* *Касал бирдан қаттиқ талвасага тушади.* *Иккалалари тутиб сақлайлар.* *Ойнуқса касалнинг оёқларини тутиб кўради.*) Хола-ей, оёқлари муздек бўлган!

Касал секин-секин сусайиб жон чекиша-чекиша... ўлиб қолади.

Норхола (йиғлаб). Тамом бўлди!

Иккалалари бирдан қичқириб, «Вой, опажон, вой! Ўғлунгни кўролмай қолдингми, вой?! Ўғлунгга нима деймиз?» «Ғариб ўлган опам!» «Муродига етмаган опам!» деб йиғлайди.

Ой нуқса. Нор, буни тузук ётқизиб, жағини боғлаш керак.

Норхола жойидан турадир. Ёвош-ёвош йиғлаб, миҳға осилган бўз парчасини оладир. Иккига йиртиб, яримтаси билан ўликнинг жағини боғлайдир. Шу топда кўча эшигидан Арслон билан Ҳасан кирадирлар. Арслон қамоқдан чиққани ҳолда.

4-мажлис: Бурунғилар, Арслон, Ҳасан

Арслон *(йиғлаш товушини эшитгач, манглайига уриб. Ҳасанга қарайдир.)* Кўролмадим онамни!

Ҳасан *(қичқирадир.)* Норхола, чиқсанг-чи! Нима гап?

Норхола билан Ой нуқса:

«Мана келдилар», деб югуриб йиғлаб чиқадирлар.

Норхола *(Арслонга ёпишиб)*. Онангни йўқотдинг, болам, сени кўролмай кетди, болам, ғарибликда ўлди, болам.

Арслондан бошқалари қичқириб йиғлайдилар.

Арслон *(ўзининг кўз ёшларини артадир)*. Эмди менинг онам сен бўл, *(йиғлаб)* сенинг ўғлинг мен бўлай!

Норхола *(Арслоннинг бу сўзидан сесканиб)*. Нима? Ҳали Ботур қани? Айт, менинг ўғлум қани? Уйга кетдими? Сиздан кейин қолдими?

Ҳасан қаттиқ йиғлайдир.

Арслон. Онажон, биздан илгари борди. Онам билан борди. Ботур ўртоғим раҳматиға қовушти... *(Йиғлайдир.)*

Норхола. *(Арслон сўзини битирмасдан, ўзининг кўкрагига икки қўллаб ура-ура қичқирадир)*. Болам ҳам ўлдимми? Вой, болам, мени олиб кет, болам... *(Йиқиладир, Арслон билан Ҳасан йиғлаб уни ердан кўтариб, уйга киргизадирлар.)*

Учинчи кўриниш

(биринчи мажлис)

Саҳна. Арслоннинг уйи. Ой нуқса, Норхола, Ҳасан, Арслон ўтурганлар. Хотунлар эса *(мотам)* кийимлари кийган. Арслон кесик, қисқа жумлалар билан гапурадир, бошқалар тинглайлар.

Арслон. Мана шу ҳолда уч ярим ой қамоқда ётдим. Шул уч ярим ойда беш йўла бизни сув ташимоққа чиқардилар. Уч йўла чиққанимда ўртоғим Ботурни кўрдим. Тўртинчи, бешинчи йўла кўрмадим. «Менинг ўртоғим бор эди, нега чиқмайдир» деб сўрадим, жавоб ўрнида сўқди-

лар. Балким озод бўлгандир деб ўйлаган эдим. Сўнгра ўзимни қамоқдан озод қиламиз, деб чақириб, бор-йўғимни талаб қилганларида Ботурнинг ўлим хабарини бердилар. Ундан бурун онглаганим йўқ эди.

Норхола (*тиззасига уриб*). Болам, вой болам. (*Йифлайдир*.)

Арслон. Она, менинг онам, сенинг боланг ўлган. Биз онасиз қолган бир йигит билан боласиз қолган бир хотун. Неча кун бурун сенинг ўғлинг ўлди, бу кун эрталаб мен онамни кўмдим. Иккаламиз ҳам кимсасиз, ғариб. Иккаламизга ҳам зулм ўтган. Бундан сўнг йиғлашларни қўя бер. Мен сенинг ўғлунг бўлай, сен менинг онам бўл.

Норхола. Ўргулай болам. Мен ҳамиша сени ўғлум деганман. Ботур тирик бўлганида ҳам у кичик ўғлум, сен катта ўғлум эдинг. Эмди эса кичик ўғлумни йўқотдим. (*Йифлайдир*.) Ёлғиз сен қолдинг.

Арслон. Йиғлама, она. Ўчимизни олмай қолмасмиз. (*Ҳасанга*.) Ҳасан ака, сизда ақча борми?

Ҳасан. Бор, ер пулингдан юз қирқ танга, қолганини ўзинг топширдинг. Бурунги пулдан юз йигирма танга қолган эди (*чиқариб*), бундан йигирма тангани кеча чиқим қилдим. Мана бу икки юз қирқ тангаси менда қолган. (*Арслонга берадир*. *Арслон қоғоз ақчаларни қўлида тутадир*. *Ойнуқсага гапурадир*.) Ойнуқса биби, ҳали Тўлғунни бойни-кига олиб кетдилар, дедингми?!

Ойнуқса. Ҳа, болам, боя айтдим-ку. Уйлари куйсун, биргина қизимни қўлимдан тортиб олдилар. Сизларни қамаганларидан сўнг бир ярим ойгача қизгинамни кўкрагимга босиб сақладим. Бироқ қўймадилар. «Яна қамаймиз, яна қийналарсан», деб кўрқитдилар. Ҳаммасига шу оқсоқол сабаб бўлди, болам.

Арслон (*ўйлайдир*). Оҳ, Тўлғун, сени мендан мангулик ажратдилар, сени мендан бутунлай олдилар. Ажратганларнинг, олганларнинг жазоларини бераман. Бироқ сенга бундан кейин эриша олмайман. (*Ойнуқсага сўйлайдир*.) Ўша кун сени ҳам биз билан қамоққа буюриб сўнгра қутқариб олганлари шунинг учун эди. Мен шундай бўлуруни ўша кун онглаган эдим.

Ойнуқса. Уйи куйсун, гўрида тинч ётмасин бой. Менинг биргина олмос қизимни тортиб олди. Кошки шу вақт сен бўлардинг, қизимни ажратиб олардинг.

Арслон (*ўрнидан туриб*). Ҳали ҳам ажратиб оларман. (*Ҳасанга*.) Ҳасан ака, мен эмди шу уйда, сизнинг орангиз-

да яшаёлмайман. *(Ҳаммалари шошқин қараб тинглайдилар.)* Мен шу кун чиқиб кетаман. Шу Мансурбойдан бориб «дод» дейман, ким додимни эшитса, шунга бораман. *(Норхолога қараб.)* Ботурнинг ўчини оламан. *(Ойнуқсага.)* Тўлғунни ундан қутқараман. Бошқа қишлоқдагиларни ҳам тинчитиб қўяман шундан.

Ҳасан. Бироқ сенинг орамизда бўлишинг яхши эди, Арслон! Қилма бу ишни!

Арслон. Орангизда шундай қола берсам, яна бир кун тутиб қамайлар. Сўнгра менинг ҳам қамоқда ўлганим хабарини эшитарсиз.

Ойнуқса. Эмди биз ўлайлик, сен яша, сен бизни кўмиб қўй, болам.

Арслон. Менинг қамоқда ўлиб қолуримни истама-сангиз, шу кун чиқиб кетишим керак. *(Уйнинг токчаларини ахтариб, тугулган бир рўмолчани олиб очадир. Эски бир қоғоз чиқариб, Ҳасанга берадир.)* Ҳасан ака, бу ҳовлининг хати. Буни сенга берай. Сен ўз ҳовлингни сотиб, менинг ҳовлимга келиб тур. Мен қайтиб келгач, бошқа жой топарман. *(Норхолога.)* Мана бу юз эллик тангани сен ол. Ўзингга чиқим қил *(берадир)*. Ойнуқса биби, мана бу тўқсон тангани сен ол. Мен яқинда Тўлғунни қутқараман. Яна сизга пул ҳам топиб юбораман. Ҳай, келинг, эмди сиз билан кўрушиб қўяйлик. Мени жўнатиб қўйингиз.

Ҳаммалари туриб қий-чув йиғлаб, Арслон билан ўпушадилар.

Парда тушар.

БЕШИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

(беш мажлис)

Саҳна. Мансурбойнинг катта хотуни бўлган Зайнаб ойимнинг уйи. Катта бир қалин гилам билан тўшалган. Бир томонида икки катта сандиқ. Биттасининг устида кўрпалар, биттасининг устида чопонлар қўйилган. Эшиклар очиқ Тўлғун уйни супуриб турадир. Уй ахлатларини хокандозга олиб, эшикдан ташқари қўядир. Супургини иргитиб ташқарига ташлайдир, ўрнидан туриб белини тўғрилаб гапурадир.

1-мажлис: Тўлғун

Тўлғун. Уй супураман, ўтин ёраман, сигир соғаман, сўкиш эшитаман, таёқ ейман! Онамни бу ерларга оёқ бостирмайлар. Ҳафтада бир-икки йўла ўзим бориб кўрар-

дим, кеча уни ҳам қатағон қилдилар. Гуноҳимни билмайман. Ўзим буларга ёмонлиқ қилганим йўқ. Ҳув, ана у кун мачит олдида бойнинг қўлидан қочган эдим-ку, гуноҳим шуми экан, десам: бу гуноҳ учун сўкса, бой сўкадир, ойимлар(ни) нечун сўкадирлар? Қайси кун онамдан сўрадим: «Сен буларга бир гуноҳ қилган эдингми?», дедим. «Йўқ», деди. «Булар нега мени қийнайдирилар?», десам, «улар хизматчига шундай қарашадирлар», деди. Бир кун буларнинг битгасини ўзимдан рози қилолмадим. Уф, кошки мени ҳам Арслоним билан бирга элтиб қамаса эдилар. Арслон билан камоқда ётмоқ булар билан боғчаларда юришдан яхши.

Жўранинг товуши. Қочинглар, ўтун кетирдим! Ойилар, нари туринглар!

Тўлғун (*уйда туриб*). Кира бер, ҳеч ким йўқ, кира бер!

Жўранинг товуши. Хўб, мана кирдик.

Тўлғун (*ўзи*). Шу катга уйда мана шу йигитдан тузук-рак одам йўқ. Кўнгли бор, ҳеч кимнинг кўнглини ранжитмак истамайдир. Сўкулиб, таёқ еганим кунларда қандай қилиб-да мени овутмоққа, мени йиғлатмасликка тиришадир. (*Уялиб.*) Мени севадир-да, бироқ Арслондан бошқа кимсани истамаганимни билгани учун гапурмайдир. Оҳ... ҳамма кишилар шундай бўлса эдилар...

Жўранинг товуши. Ойилар қайда?!

Тўлғун. Боққа ўтдилар. «Шунда чой ичамиз» дедилар.

Жўра уйга кирадир.

2-мажлис: Тўлғун, Жўра

Жўра (*Тўлғунга бир оз қараб тургандан кейин*). Қалай, бу кун урушқонлари йўқми сени?!

Тўлғун. Йўқ, ҳали! Жўра, кеча бой мени сўкуб, «Бундан кейин сўрамасдан ҳеч қаёққа бормайсан» деди, эшитдингми?

Жўра. Ўзим шунда ўтурган эдим-ку.

Тўлғун. Нима учун мундай деди, билмадингми?

Жўра. Билмадим, сен кетгач, менга ҳам айтиб қўйди, «Тўлғунни ҳеч қаёққа боришга қўйма», деди. Биласанми, бир яхши хабар бор. Мени қайғуртди, бой бобомни ваҳимага солди, сени қувонтирадир!

Тўлғун. Жон Жўра, айтсанг-чи, қандай хабар?

Жўра. Ўзим ҳам шунини сенга айтгани келдим. Биласанми, Арслон келган!

Тўлғун (*эрксизча иккала қўлини кўкрагига босадир-да, бирдан Жўранинг борлигини ўйлаб, уяладир*). Қутулганми? Қачон келибдир?!

Жўра. Кеча келди.

Тўлғун. Бечора, онасининг ўлими устига келган-а.

Жўра. Онасининг жони чиққач, эшикдан кирган экан. Бу кун онасини кўмдирди.

Тўлғун. Ботур ҳам келдими?

Жўра. Ботур қамокда ўлган экан!

Тўлғун. Вой, боёқиш йигит... Норхоламга тўзум берсин эмди!

Жўра. Ҳай, мен кетай. Ойилар келиб, яна бир жанжал чиқарадилар. (*Қайтадир.*)

Тўлғун. Жўра! (*Жўра қайтиб қарайдир. Тўлғун уялиб гапирадир.*) Оқ кўнгилдан сенга бир сўзим бор.

Жўра (*силаган бир товуш билан*). Айт.

Тўлғун. Сўзимни қайтармайсанми?

Жўра. Айт, қайтармайман.

Тўлғун. Бориб, Арслонни кўриб, менинг ҳолимни онглашиб кўйсанг-чи, шу балодан қутулишим учун бир йўл излаб сенга айтсин. (*Жўранинг оғир ўйлағанини кўргач, телбаланиб.*) Қилмайсанми? Менинг шу сўзимни қайтарасанми?!

Жўра. Тўлғун, сени қайғудан қутқариш учун ҳар ишни қиламан. Биласанки, мен сени севганман.

Тўлғун. Жўра, мен бошқа кишига...

Жўра. Тўхта, сўзимни битирай. Мен сени севдим. Бироқ сенинг Арслонни севганингни биламан, шунинг учун сени инжитмадим. Айтса эдинг, ўзим ҳам сени қутқара олардим. Ҳали ҳам сенинг йўлингда ҳар қандай иш бўлса қиламан. Бироқ сенинг ишинг тўғрисида Арслон билан гап-лашмакка (*юрагини кўрсатиб*) мана бу кўнмайдир.

Тўлғун (*умидсиз*). Ҳали шу ишни қилмайман, десанг-чи?

Жўра. Тўхта. (*Бир нарса ўйлаб.*) Сенинг розилигинг учун бошқа бир иш қилай. Айтганларингни бориб онангга айттай. Онанг Арслонга айтсин.

Тўлғун. Йўқ, онамга айтма. У ўзидан кўрқадир.

Жўра. Ҳай, бўлмаса, Норхолага айттай.

Тўлғун. Мана бу яхши, Норхоладан айтиб юбор. Жавобини сенга шу кетирсин.

Жўра. Тузук, эмди мен кетай. Сен уй ишларини қил.
(Кетади.)

Тўлғун (ёлғиз). Мана, Арслон қутулди. Эмди у мени қутқарадир (кўрпачаларни солиб). У менинг мунда қамоқда турганимни билса, бир нафас турмайдир. Мени кўрадир. Мени қутқарадир.

Зайнаб ойи билан Шарофатхоннинг гапуришиб, кулишиб келганлари эшитиладир.

Зайнаб товуши. Қани, тўхтанг, ҳали бу қизни чақирайчи, нима қилиб турадир. Тўлғун!

Тўлғун. Лаббай.

Зайнаб товуши. Супурдингми уйларни?!

Зайнаб, Шарофат уйга кирадирлар.

3-мажлис: Тўлғун, Зайнаб, Шарофат

Тўлғун. Ҳа, аяжон, иккала уйни ҳам супурдим.

Зайнаб. Баракалла қиз, бизнинг уйларимизни яхшилаб супурабер, бой бобога хотун бўлиб борганингдан кейин сенинг ҳам уйингни яхши супурадирлар.

Зайнаб билан Шарофат уятсизча куладирлар.

Тўлғун (эзилган бир ҳолда ялинадир). Аяжоним, муродингизга етинг, бундай гапларни айтманг!

Шарофат. Ўл, уятсиз қиз! Ўзингдан катганинг гапини қайтариб нима қиласан?!

Тўлғун. Ойижоним, ёмон гап билан одамни эзиб нима қиласиз?!

Шарофат. Сенга нима дедилар, қани ёмон гап?! Бой бобо каби семизгина бир эрга чиқсанг, ёмонми?!

Иккаласи куладир. Тўлғун эзиладир.

Тўлғун. Мен ҳали эр истамадим-ку!

Зайнаб (аччиғланиб). Эр истамасанг, нима деб келдинг? Келганингда, онанг сенга: «Борсанг, келин бўласан», демадими? (Яна куладирлар. Тўлғун йиғлайдир.) Йўқол кўзимдан, шум қиз, уйимда йиғлаб турма, йўқол!

Тўлғун мазлум бир асабийлик билан чиқиб кетадир.

Шарофат (Тўлғуннинг кетидан қараб қолгандан сўнг). Бой ҳам сени олғач, бўлиб қолар ўзи. (Куладилар.)

Зайнаб. Шум қиз уйимда йиғладими, кўнглим қораланиб қоладир. Шумлиғи ўз бошига урсун, илоҳи.

Шарофат (*кулиб*). Бундай деманг, бойга ёмон бўладир.

Зайнаб. Бойингиз ҳам қурсин, тутуруқсиз, кунда бир хотун олиб нима қилар экан бу!

Шарофат. Мен фалончиға бориб, фол очтирдим. Қургур дарров топиб айтди. «Бойимиз уйланмоқчилар», деди. «Тезлик билан бу янги хотунладан ажратмасак, сизларга ёмон бўладир», деди.

Зайнаб. Сиз нима қилдингиз?!

Шарофат. Икки юз танга пул сўради, бердим. «Уч кунлик бир ўлик хотуннинг калласини топиб келтиринг», деди. Уни ҳам гўристондан топиб юбордим. Эмди қирқ кечакундуз дуо ўқиб, ҳар куни шу каллага қирқта игна суқар эканман. Қирқ кун тўлғач, шу хотун касал бўлиб ўлар экан.

Зайнаб. Шул икки юз танга басми? Яна пул дейдирми?

Шарофат. «Дуонинг таъсири кўрилиб, хотунгина касал бўлғач, яна юз танга кетирасиз. Бўлмаса, дуо ундан сизга қайтадир» деди. Ярмини сиз берасиз-де.

Зайнаб. Албатта, бераман. (*Эснайдир.*)

Шарофат. Уйқунгиз келди чоғи.

Зайнаб. Шу кеча сира ухламадим. Бир оз ухлайми, дейман.

Шарофат (*ўрнидан туриб*). Ҳай, мен ҳам бир оз ухлайман. Кечқурун бориб, фолчидан хабар оламиз. Сиз ҳам борасиз.

Зайнаб (*эснаб*). Борсам бўладир.

Шарофат (*туриб кетар экан*). Боринг, кўнглингиз очиладир.

Зайнаб. Ўртоқжон, эшикларимни ёпиб кетингиз.

Шарофат. Ҳай. (*Уйдан чиқиб, эшикларни ёпиб кетадир.*)

Зайнаб (*ёлғиз*). Лўли хотин, мени тушунмайдир, деб ўйлайсан. Жуда яхши биламан. Тўлғунни жоду қилиб ўлдиргандан сўнг мени ҳам шундай қилиб ўлдурмакчи бўларсан. Уни қилолмайсан. Менинг ҳам дуочи, жодучиларим бор. Айтсам, дарров сенинг жодуларингни ўзингга қайтариб кўядилар. (*Уйлаб.*) Лекин ўлик бошиға қилинадиган жоду жуда ёмон бўладир. Иложи йўқ, ўлдирадир. Менинг отамни ҳам душманлари шундай қилиб ўлдирган эканлар. (*Жойидан туриб, эшик орасидан ташқариға қараб.*) Пешин намозини ўқиб келмакчи эди, келмади-ку (*ўтурадир*), келса

сўрай-чи, ўлик бошига игна суқиб ўқишни билармикан, билса-ку, иш катта, дарров айтаман, Шарофатнинг жодуси ўзига қайтсин. Шарофатнинг жодуси билан Тўлғун ўлса, менинг жодум билан Шарофат ўладир. Иккисидан ҳам қутулиб қоламан. (*Шу топда уйнинг эшиги очиладир. Бошига паранжи, қўлига чачвон олиб бир хотун кирадир. Зайнаб ойим уни кўргач, ирғиб турадир.*) Келдингми? (*Унинг паранжи, чачвонини оладир. Паранжидан хотун эмас, салла-чопонини қўлтуғига олган домла-имом чиқиб қоладир.*)

4-мажлис: Зайнаб, Имом

Имом (*чачвон-паранжини Зайнаб ойимга бергач, дарров чопонини кийиб, саллани ўраб гапурадир.*) Ҳа, айланай, келдим, бир оз кеч қолдим чоғи.

Зайнаб. Яхши, ўзингиз биласиз!

Имом. Ўргулай ойимхон. (*Салласини ўрагач, ўтурадир. Зайнаб ойим ҳам ўтурадир. Имом фотиҳа ўқиб, яна сўзида давом қиладир.*) Оқсоқолимиз хатми қуръон қилган экан, бориб озгина қуръон ўқидим-да, «Касал бўлдим, қолганини уйда ўқийман», деб жавоб олиб келдим. Бой бобом йўқми?

Зайнаб. Бой бобонгиз йўқ, бўлсалар ҳам бу ёққа келмайлар. Кўрқманг.

Имом. Айланай, кўрқмайман-у, бироқ кўриб қолсалар, тузларини кўб еганмиз, яхши бўлмайдир.

Зайнаб. Тинч ўтира беринг. Келмайлар-да, кўрмайлар-да!

Имом. Ҳай, садағангиз кетай, берирак келсангиз-чи. Жуда узоқ ўтирибсиз-ку. (*Зайнаб нозланиб имомга яқинроқ ўтурадир.*) Бай, бай, бай, бу кун жудаям офат бўлибсиз. Худо ёмон кўздан асрасин. (*Дуо ўқиб, дам соладир.*)

Зайнаб. Хабарингиз борми? Қишлоққа янги дуочи чиққан.

Имом (*Зайнабнинг қўлини тутиб.*) Ўргулай, ким экан у?!

Зайнаб (*нозланиб*). Бир хотун.

Имом. Садағангиз кетай. Хотуннинг яхшиси бўлса мана шундай ўтқизиб, садағаси бўлинг, ёмони бўлса, у дунёга жўната беринг. Дуо-муосининг мазаси бўлмайдир.

Зайнаб. Дуолари яхши экан.

Имом. Дуони биз, эркақлар қиламиз, ўргулай!

Зайнаб. Жоду ҳам қилар экан.

И м о м . Жодуни мана бу қоп-қора кўзларингиз қиладирлар.

З а й н а б (*итоб⁴⁵ билан*). Қуруқ гапларни қўйиб, мени тингласангиз-чи!

И м о м (*Зайнаб ойимнинг қўлини ўпиб*). Хўш, айланай, марҳамат қилинг.

З а й н а б . Сиз ҳам ўлик бошига игна суқиб, ўқий оласизми?

И м о м . У хув... худди ўзимдан чиққан, менинг раҳматлик отам ҳажга борганда, бу дуони Шоми шарифнинг Ҳиндустон деган шаҳридан⁴⁶ ўрганиб келган эдилар, уни мендан бошқа ҳеч ким билмайдир.

З а й н а б . Ёлғон айтманг. Ҳалиги хотун билар экан.

И м о м . Садағангиз кетай, мен ёлғон айтмайман. Ёлғон айтсам, дуомнинг таъсири кетадир. Ўша хотунгина ёлғон айтибдир.

З а й н а б . Бир киши шу ўлик боши билан жоду қилиб қолса, сиз унинг жодусини ўзига қайтара оласизми?

И м о м . Ёлғиз ўзига эмас, ота-боболарига ҳам қайтара оламан.

З а й н а б . Ҳай, тўхтанг. Мен айтсам, ўлик боши билан бир кишига жоду қиласизми?

И м о м . Дарров қиламан. Кимга қилай, айтинг, ўргулай!

З а й н а б . Кичик кундошим Шарофатхон-чи?

И м о м . Ҳа, нима бўлди унга?

З а й н а б . Ана шу ҳалиги жоду хотунга бориб, ўлик боши бериб, менга жоду қилдирган.

И м о м (*ясама бир қайғу билан*). Вой, бадбахт, вой, бадбахт! Садағангиз кетай. Мен шу қуруқ жонимни сизнинг йўлингизда кўрганман. Дарров бориб, бадбахтнинг жодусини ўзига қайтараман.

З а й н а б . Ҳам жодусини қайтарасиз ҳам ўзига айруча жоду қиласиз.

И м о м . Хўб, бўлубтур, айланай. Аз дўст як ишорат, аз мо басар давидан⁴⁷.

З а й н а б . Шу ишга эртадан бошлайсизми?

И м о м . Худди эртадан бошлайман, ўргулай! Эмди келинг, шу қоп-қора кўзларингиздан бир ўпай.

Зайнаб ойим бошини имомнинг кўкрагига қўйиб, ўзини унинг ихтиёрига қўядир. Имом унинг кўзидан жуда яхшилаб ўпган чоғда ташқаридан бой билан Жўранинг товушлари эшитиладир.

Б о й н и н г т о в у ш и . Жўра, ҳой, Жўра!

Имом, Зайнаб телба бўладирлар.

Жўранинг товуши. Лаббай!

Имом (*ўрнидан туриб*). Худо урди мени, қайси гўрга бораё эмди?

Зайнаб (*эсини йигиб*). Кўрқманг. Ўтуринг.

Бойнинг товуши. Молларнинг тагини супурдингми?

Жўранинг товуши. Ҳозир супураман, бой бобо, ҳозир!

Бойнинг товуши (*уйга яқинлашадир*). Падарингга наълат, тез бўл, супур! (*Имом кўрқадир. Бой эшик олдига келади.*) Ойим, бормисиз?

Зайнаб ойим ўрнидан туриб, эшик ёнига боради. Уйдан чиқмай гапуради. Бой эшикка яқин келади.

5-мажлис: Бурунғилар, Бой (*ташқаридан*)

Зайнаб. Борман, бор. Ҳай, кирманг, кўноқ бор!

Бой. Ким бор?!

Зайнаб. Холамлар келган эдилар.

Бой. Ҳай, ундай бўлса, мен меҳмонхонада ўтурай. (*Қайтмоқчи бўладир.*)

Зайнаб (*имомнинг ҳолига қараб, кулиб*). Холамлар сизни сўрайди. «Бой бобом, қалай, яхшими» дейлар.

Бой. Худога шукур, ўзларидан сўрайлик. Ўзлари қалай? Омон-эсонми, нечун бизникига оз келади. Сизни севмайлар чоғи!

Зайнаб. Йўқ, севади. Ку. Эмди ишлари кўб-да.

Бой. Дунёнинг иши битмайди. Тез-тез келиб кетсинлар.

Зайнаб (*имомга қараб кулиб*). Сизни яна уйланар экансиз, деб эшитибди. Сизлар.

Бой. Йў...ге...

Зайнаб. Худо хоҳласа, янги хотунларини ҳам келиб кўраман, дейлар.

Бой. Йў...ге... Шуларнинг келиб кўра берсинлар. Эмди янчисини олишга куч йўқ, қўйинг бу гапларингизни! Холани кечаси сақлаб қолинг.

Зайнаб. Мен боя шуни айтдим, «йўқ» дейлар.

Бой. Нечун? Қолсалар, яхши бўлади-ку?

Зайнаб. Ишлари кўб экан. Бу кеча кўноқлари бўлар экан, мени ҳам чақиралар, бораёми, йўқми?

Бой. Албатта, боринг, сиз боринг, улар келсинлар. Дунёнинг шундай бориш-келишлари бор-ку. Ҳай, эмди мен

меҳмонхонада ўтураман, сиз холангиз билан гапуришиб ўтурингиз. (*Қайтадир.*)

Зайнаб. Ҳай. (*Бой узоққа боргунча қараб турадир. Сўнгга бирдан сакраб, кулиб имомнинг ёнига келиб ўтурадир.*) Нега мунча кўрқасиз?! (*Куладир.*)

Имом. Ўргулай, ойимхон, садағангиз кетай, юрагим ёрилди. Ўла ёздим. Уф!

Зайнаб. Нима бўлди?! Сизни ўлдирдиларми?

Имом. Садағангиз кетай, бойнинг шунча тузларини еганман, пулларини олганман. Бир кўриб қолсалар, яхши бўладирми?!

Зайнаб. Кўрқманг. Келиб кўришларини билсам, сизни мунда сақлайманми?! Келинг, эмди ўйнаб-кулайлик бир оз.

Имом. Эй, ўргулай. Бугун менга рухсат беринг, жуда кўрқдим. Ҳафсалам ҳам қолмади.

Зайнаб (*аччиғланиб*). Ўтура беринг, ҳали ўлганингиз йўқ-ку!

Имом. Ўргулай, ойимхон, садағангиз кетай. Ўтуришга тоқатим қолмади. Бу кеча холамга бораман, деб ўзингиз келингиз, ҳам дуога бошлаймиз, ҳам суҳбат қиламиз. Ўргулай, менга рухсат берингиз!

Зайнаб. Ҳай, тузук. Мен бир оздан кейин холамга бораман, кечаси уникидан чиқиб сизга кўнаман. Ҳали дуо учун ўлик бошини қандай топамиз?

Имом. Айланай. Сиз ҳеч ташвиш чекманг. Мен ўзим топиб кўяман.

Иккаласи ҳам ўринларидан турадилар. Имом салла-чопонини чиқариб кўлтиғига оладир, паранжини бошига соладир-да, кучоғини очиб, Зайнаб сари юрадир.

Имом. Кўзларингиздан ўргулай. Шу юзгинангиздан бир ўпиб олай. (*Зайнабни қучоқлаб ўпади.*)

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

(*беш мажлис*)

Саҳна. Биринчи кўринишдаги уй. Ўртада қалин кўрпачалар устида пар ёстиқларга таяниб Мансурбой узаниб ётадир. Қудрат чой сузиб берадир. Тўлғун бойнинг оёқларини уқалайдир. Ёнларида катта бир шамдонда шам ёнадир. Бир оздан кейин Жўра келадир.

1-мажлис: Бой, Қудрат, Жўра, Тўлғун

Бой (*Жўрани кўргач*). Ҳа, домулла келмадими?

Жўра. Домуллани ёмон санчиқлари тутқон экан, ҳеч юролмаيمان дейдилар.

Б о й . Курғур ҳийла қилибдир.

Қ у д р а т . Йўқ, ота, бу кун оқсоқолнинг хатми қуръони бор экан, домудла ҳам бор эдилар. Бир оз ўтуриб, «Касал бўлдим, қолганини уйимда ўқийман», деб чиқиб кетдилар. Ўзлари касал.

Б о й (Жўрага). Ҳай, кет, эшикларни яхшигина бекит, кўппакни ешиб юбор. Ўзинг дарров ухлама.

Жўра. Хўб. (Чиқиб кетадир.)

Қ у д р а т . Ота, Арслон кеча келиб бу кун кетибдир-ку!

Тўлғун эс қўядир.

Б о й . Қаёққа кетибдир?

Қ у д р а т . Билмасам, онасини кўмгандан кейин «Эмди мен қишлоқда турмайман», деб уйини Кўр Ҳасанга бағишлаган, еридан ортиб қолган пулларини Норхола билан (Тўлғунни кўрсатиб) бунинг онасига берган, ўзи чиқиб кетган.

Б о й . Яхши бўлуптур, қишлоғимиз бир муттаҳамдан қутулуптир. (Тўлғуннинг бу сўзларга эс қўйиб, уқалашни унутқонини сезган бой уни оёғи билан тепадир.) Нима бўлди сенга, ҳали ҳам кўнглингни узмадингми?! (Тепишдан йиқилган Тўлғун туриб, тез-тез уқалайдир.) Чик, йўқол, кет! (Тўлғун чиқиб кетадир. Бой ўғлига гапурадир.) Қаёққа кетгани маълум эмасми?

Қ у д р а т . Ҳеч кимга айтмабдир.

Б о й . Лекин шунинг ерларини хўб арзон олдик-а.

Қ у д р а т (ҳовлиқиб). Ота-чи, мен шу саккиз юзга ҳам олмасдим. Етти юзларга гуширмакчи эдим, Оқсоқол қўймади. Шунини оласиз деб турди.

Б о й . Ҳа, яхши қилибсан, ўғлим. Ери саккиз юзга арзон. Яхшилик билан сотмоқчи бўлса эди, икки минг тангага олардим. Ҳали унинг васиқаси сендами?

Қ у д р а т . Токчага қўйган эдим.

Б о й . Ол шуни! (Қудрат юксак бир токчадан васиқани олиб, келтириб бойга берадир. Ўзи ўлтурадир. Бой васиқани очиб, ўрта еридан шул форсийча сўзларни ўқийдир.) «Фурухтам ба байъи ботий, ба тотий шаръи чор таноб замини корамаи ҳақ ва мулки худамроки...»⁴⁸ (васиқани қатлаб олдига қўядир.) Қудрат, тур, васиқаларнинг ҳаммасини келтир! (Қудрат бориб сандиқни очиб, оқ бир халта чиқарадир. Бойнинг олдига келтириб қўядир. Бой тўғрилаб ўтирадир. Халтани ағдарадир. Ерга кўп васиқалар тўкилади. Бой ҳар биттасини очиб кўради. Баъзисининг ўртасидан ҳалиги фор-

сича «Фарухтам... таноп» сўзларини ўқиб қўядир. Биттасига келгач, ўглига кўрсатадир.) Мана шу тўрт танопни ҳам арзон олган эдик.

Қудрат. Қайси тўрт таноб бу?

Бой. Султонники-чи!

Қудрат. Ҳа, у жуда яхши ер. (Яна васиқаларни кўриб, қатлаб қўйишда давом қиладир. Яна бир васиқани олғач, ўглига кўрсатадир.) Мана бу ер бутун олтин. Буни ҳалиги Аҳмадни онасидан ҳиж⁴⁹ олган эдим.

Қудрат. Шу кампир ҳам жуда ёмон эди-а, ота.

Бой. Еримни сотмайман, деб қандай додлар, фарёдлар қилди.

Қудрат. Эшон, қозиға ҳам борган эдими?

Бой. Эшон, қозиға, бекка бориб кўб тиришди. Бироқ, мен гапимни ўтқариб, ерни олдим-да. (Васиқаларни қатлаб, халтаға соладир. Арслондан олган ернинг ҳам васиқасини шуларнинг устига қўядир.) Худога шукур, ўғлим. Ишқилиб анча давлат йиғдим. Мен ўлгандан кейин навира, авираларингизгача етадир. Ишқилиб нобуд қилмай, сақласангиз бўлгани.

Қудрат. Бундай гапларни айтманг, ота, менга сизнинг тириклигингиз керак.

Худди шу топда кўча томонидан шовқин-сурон эшитиладир. «Шайтон, алдовчи, торт, чик, қўйма, бойни чақир» деган товушлар чиқади. Ота-ўғил шошиб бир-бирларига қарайлар.

Бой. Бу нима гап?

Қудрат. Билмасам!

Бой. Мени ҳам чақираларми?

Қудрат (тинглаб). Ҳа, мана, сиздан ҳам гап бор чоғи!

Бой (халтани олиб, ўглига берадир). Ма, буни жойига қўй. (Қудрат халтани олиб, югуриб бориб сандиққа қўядир.) Бекит! Очғични менга бер! (Қудрат бекитиб, очғични отасига берадир. Бой очғичини у ён-бу ёнга яширмоқчи бўлган чоғда Жўра кирадир. Кўчадаги шовқин давом этадир.)

2-мажлис: Жўра, Бой, Қудрат

Қудрат (Жўрага). Нима гап?

Бой. Кимлар қичқирадир?

Жўра. Бой бобо, қопқаға кўб кишилар келиб, қичқириб туралар, қопқани оч, дейлар.

Бой. Ким экан улар?!

Жўра. Шу қишлоқ одамлари, ораларида оқсоқол ҳам бор. Оқсоқолнинг ўзи мени чақириб: «Қўрқма, эшикни оч, бойга арзимиз бор» деди. Бир кишини қийнаб кетирганга ўхшайлар.

Бой. Ким бўлар у?! (*Қудратга қарайдир.*)

Қудрат. Арслон бирон ёмон гапурган бўлса, шуни қийнаб кетирганлардир.

Бой (*Жўрага*). Оч қопқани, келсунлар-чи! (*Жўра югуриб чиқадир.*)

Қудрат. Мен ҳам чиқайми?! (*Жойидан турадир.*)

Бой. Нима қиласан чиқиб?

Қудрат. Билиб келайми, дедим-да. (*Товушлар яқинлашадир.*)

Товушлар:

— Бойнинг ўзи кўрсин!

— Албатта, кўрсин!

— Қани, нима қиладир!

— Бой уйғоқми?

— Уйғоқ экан.

— Ухлаган бўлса, уйғотамиз!

Бой (*Қудратга*). Ўтура бер. Ўзлари келдилар!

Товушлар худди эшик олдида:

— Бой борми?

— Уйғоқми бор?

— Кира берсанг-чи!

— Шошма, сўраб кириш яхши-да.

Бой (*товушини чиқарадир*). Кела беринглар, нима гап?!

— Мана, уйғоқ экан, кир!

— Оқсоқол, киринг.

Эшикдан оқсоқол кирадир.

Оқсоқол. Салом алайкум.

Оқсоқолдан кейин Тўракул, Турсун, Кўр Ҳасан, Ойнуқса, Норхола ҳам бошқа қишлоқлилар кирадилар. Кўр Ҳасан билан Тўракул домла имомни ушлаганлар. Норхола билан Ойнуқса бошларига чопон олган, чачвон-паранжига ёпилган Зайнаб ойимни ушлаганлар.

3- мажлис: Бурунғилар, Оқсоқол, Ҳасан, Турсун, Тўракул, Ойнуқса, Норхола, Зайнаб, Имом

Бой (*шошқин*). Ҳа, оқсоқол, нима гап, булар ким?!
Оқсоқол. Ҳеч гап эмас, бой бобо.

Бой. Хўш!

Оқсоқол. Эндигина ухлаб ётган эдим. (*Қишлоқдиларни кўрсатиб.*) Булар келиб, уйғотдилар. «Домла-имомимиз уйига бир ёмон хотунни ўйнашликка чақирган» дейдилар. Бизнинг қишлоқда бу гап йўқ эди. Бу нима бало экан, деб бордик. Хотунгинанинг ким эканини билиб олмоқ учун (*Ойнуқсаларни кўрсатиб*) мана булар ҳам келиб қолдилар. Ҳаммамиз босиб, мулланинг уйига кирдик. (*Зайнабни кўрсатиб.*) Мана шу хотунгина билан ётган эканлар, иккаласини ҳам тутиб кетирдик.

Бой домла-имомга қарайдир. Имом уялган бўлиб, бошини букиб, ерга қараб, қимирламасдан турадир.

Бой. Бу хотун ким экан?!

Оқсоқол. Тақсир... Уяламан айтишдан... Бу киши оймиз эканлар.

Бой (*телбаланиб*). Ойинг ким сенинг?!

Оқсоқол. Тақсир... ана у... бойбаччамизнинг волидалари, дейлар!

Бой (*қичқирадир*). Ҳа!

Ҳасан (*оқсоқолга*). Уялиб нима қиласиз, оқсоқол! Энди уялиш вақтими?! (*Бойга*) Бой бобо, бу киши хотунингиз, имомнинг кучоғидан тортиб чиқардик биз!

Бой (*имомга қараб*). Вой паналат кофир! (*Йиғлаб*). Бу нима қилганинг?!

Имом ерга қараб тургани турган, қимирламайдир.

Ойнуқса. Бой бобо, ўз хотунларингизни берк тутолмайсиз-у, бошқаларнинг қиз-келинларини зўрлаб тортиб оласиз. Бу қандай гап? Ўз хотинингиз ётларнинг кучоғида...

Бой (*бирдан қичқириб Ойнуқсанинг сўзини кесади*). Кес товушингни! Паналат кампир! Сен нимага гапурасан! (*Ўғлига*.) Ур, ўлдир бу паналатни. Қонини ўзим бераман! (*Ўзи ҳам урмоқчи бўладир. Қишлоқдилар ҳужум қилиб қичқирадилар.*)

Товушлар:

— Ўтуринг, бой!

— Бой, жим туринг!

Ҳасан. Бой, гуноҳсиз одамларни ўлдириб, қонини бериш чоғи эмас. Хотунингизни ўйнаш билан тутиб келтирдик. Буларни ўлдиринг. Қонларини ҳам ҳеч ким тиламайдир!

Бой. Нима дейсиз менга?! Келтирибсиз, яхши қилибсиз, барака топинг. Эрта иккисининг ҳам жазосини бераман. (*Қудратга*.) Болам, тур, онангни нариги уйга элтиб,

құл-оёқларини боғлаб қўй. (*Имомни кўрсатиб.*) Бу кўрнамакни оғилға тиқиб қамаб қўй. Эрта Бекка элтиб, жазоларини бердирамиз. (*Қишлоқлиларға.*) Яхшиликларингизга раҳмат! Яхши иш қилдингиз. Бундай ёмон кишини имом қилиб қўйишимизга ҳайронман! Эрта яхши бир кишини топиб, имом қиламиз.

Оқсоқол (*қишлоқлиларға*). Туринг эмди, ишимиз битди, кетамиз, туринг! Ҳай, бой бобо!

Қишлоқлилар:

— Бой бобо, ҳай!

— Ҳай, яхши қолинг, бой!

— Тинч ётинг, бой!

Бой. Саломат бўлинглар. Қилганингиз хизматни унутмайман мен! (*Битта, битта чиқиб кетадирлар. Оқсоқол энг сўнг чиқмоқчи бўладир.*) Оқсоқол, сиз тўхтанг! (*Оқсоқол тўхтайдир.*)

Оқсоқол (*ўтурадир*). Уф... Ҳай, падарига налат имомнинг.

Бой. Бошлаб сенинг падарингга налат, аҳмоқ!

Оқсоқол (*шошқин*). Нечун, мен нима қилдим?!

Бой. Мен бўлмасам, шулар сени ўлдириб, гўштингни ейдилар. Билмайсанми?!

Оқсоқол. Билмаган кўр бўлсун, бой, мен нима қилдим?!

Бой. Паналат, шу ишни билган экансан, секингина келиб, менга хабар бермайсанми? Шунча одамни йиғиб, мени расво қилганинг нима?!

Оқсоқол. Шу ишни мен қилган бўлсам, хотуним талоқ бўлсин. Мен ҳаммадан кейин хабар топдим. Мен чиққанда иш қўлдан кетган эди, бой!

Бой. Ким қилган бу ишни?!

Оқсоқол. Мен ҳаммадан кейин чиқдим. Ишни қилган Арслон.

Бой (*қичқириб*). Ёлғон!.. Кўрнамак... Арслон чиқиб кетиб йўқолган. Қишлоғимизда Арслон йўқ, кимни алдайсан?!

Оқсоқол. Гапни тингланг. Мен ҳам Арслоннинг кетиб қолганини эшитган эдим. Бироқ шу кеча, мана шу жанжал устида ўзим кўрдим!

Бой. Қандай қилиб яна келади у?!

Оқсоқол. Гапуришга қўймасангиз, қандай қилай?!

Бой. Ҳай, айт, қани, нима бўлган?

Оқсоқол. Арслон қишлоқдан чиқиб кетмаган экан. Ул бир нарса пойлаб юрганга ўхшайдир. Бу кишининг имомга бориб кирганини қандай қилиб кўрган, қишлоқ одамларига хабар берган. Бу кишининг юзини таниб қўймоқ учун кампирларни чақирган. Имомнинг уйига қоровуллар қўйиб, сўнгра менга келганлар. Менга ойим эканларини билдирмадилар. «Имомингиз бир ёт хотун билан ётадир» дедилар. Бориб, иккаласини тутқонимиздан кейин ҳалиги кампирлар кўриб, Зайнаб ойим эканини айтиб қўйдилар. Мен ҳеч илож қилолмай қолдим. Йўқса, ўлдирсалар ҳам бу ишни қилмайман, бой бобо! Сиз мени биласиз-ку!

Бой. Ундай эса, бу Арслон менга бир ёмонлик қилмоқчи бўлиб юрадир, десанг-чи!

Оқсоқол. Мен шундан кўрқаман. Эрта кўрғонга бориб, Бекка айтинг, унинг иложини қилсунлар.

Бой. Ҳали ўзи қаёққа кетди?

Оқсоқол. Билмадим, уйига борғандир.

Қудрат келади.

Бой. Ҳай, сен кет, оқсоқол!

Оқсоқол. Хўб (*Жойидан туриб, чиқиб кетадир, бой яна ёстиққа ёстанади*).

4-мажлис: Бой, Қудрат

Бой. Нима қилдинг, ўғлим?

Қудрат. Икковини ҳам қамаб қўйдим. Онам дуога борган эдим, дейдир.

Бой. Гап бошқа экан болам! Бу ишларни Арслон қилиб юрар экан.

Қудрат. Арслон кетган-ку.

Бой. Кетмаган экан. Бизнинг кетимизга тушган, шунча одамни онангнинг бошига йиғиб борган шу экан.

Қудрат. Ким айтди?!

Бой. Оқсоқол ўз кўзи билан кўрган.

Қудрат. Ундай бўлса, эртага у итни топиб ўлдириб ташламасам бўлмайди! Унинг бу ўйини яхши бўлмади.

Бой. Эрта бекка бориб айтаман, иложини қилсин.

Қудрат. Сиз ўзингизнинг бекларингизни кўра беринг. Мен ўз ҳисобимни ўзим баравар қиламан.

Бой (*жавоб бермай, бир оз ўйланиб тургандан кейин*), Тўлғунни чақир, ётоқларни тузсин.

Қудрат. Нима қилай чақириб, сизнинг ётоқ тузук, меникини ўзим тузатаман.

Бой. Ҳай, майлинг, болам. Ётоғингни тузат. Сўнгра чиқиб, у ёқ-бу ёқларни кўр, қопқадан хабар ол. Жўрани уйғотиб қўй, уй эшикларини беркит. (*Бой сўзини битирганча Қудрат туриб, сандиқ устидаги кўрпалардан ўзига ётоқ тузигга тиришган бўладир. Бой ўйлаб турадир.*) Нега мен шуни қутқардим? Ботурға ўхшаб қамоқда ўлиб кетгани яхши эмасми эди?! (*Қудрат эшикка чиқадир.*) Аҳмоқ оқсоқолнинг сўзига кириб, шуни қутқардим. Мана бугун бошимга бало бўлди. У шу қилган иши билан қолмайди. Бу қилган иши нима?! Менга жуда катта зиён эмас-ку! Хотунимни уч-тўрт кун шунда боғлаб қўяман. Имомни саҳарлаб қочираман, бундан кейин бу қишлоқда кўринмасин. Қишлоқчиларни кўноққа чақириб, ёғли бир палов едираман, бу иш шу билан тамом. (*Бир оз ўйлаб.*) Лекин ана у бадбахт турмайди. Бошимга бир ёмон ҳангама чиқармай қўймайдир. (*Қудрат ташқари томондан уй эшикларини ёпадир. Ўзи ёнидаги эшикдан кириб, ҳамма эшикларни занжирлайди*). Эрта тездан бориб Бекни кўриш керак-да, шу бадбахтнинг иложини қилиш керак.

Қудрат (*эшикларни занжирлагандан кейин*). Ота, шамни ўчирайми?!

Бой (*бирдан айилади*). Хабар олдингми?

Қудрат. Ҳар томонни кўрдим, хотиржамлик. Жўрани ҳам уйғотдим.

Бой (*бошини ёстиққа қўйиб ётади*). Ҳай, ўчур!

Қудрат шамни ўчирадир. Ўзи ешиниб ётоққа узаниб ухлайди. Иккови ҳам бутунлай ухлагандан кейин юқори эшикнинг бир палласи тагидан секингина кўтарилиб, кейинга олинади-да, ўғри қиёфасида Арслон кирадир.

5-мажлис: Бурунғилар, Арслон

Арслон (*иккаласига ҳам тузукрак қарайди*). Уҳ. Иккиси бир ерда тутилди, илон билан илонбачча. Иккисининг ҳам бошини эзаман. (*Махсининг соғидан⁵⁰ узун пичоғини чиқариб, бойнинг бошига борадур.*) Кўзинг ерга тўймади. Мана ер тагига кет!

Пичоғини бойнинг худди кўкрагига урадир. Бой бўғиқ бир товуш билан ярим сакраб йиқилади. Арслон уни босиб турадир. Бойнинг тирпиниб жон чекишидан Қудрат уйғонадир. Бир нарсани кўра олмағач, гугурт чақадир, Арслоннинг ўз томонига келганини кўргач, қичқирмоқчи бўла-

дир. Бироқ тутиладир. Бир-икки бўғиқ товуш чиқарғач, Арслон етишиб, қўлдан тутадир. «Кел, отанг чақирадир» деб бойнинг гавдаси томон тортадир. Қудрат унинг пичоғига жон ҳовли ёпишадир. Анча талашдан кейин Арслон пичоғини унинг қўлидан қутқариб кўкрагига урадир.

Арслон. *(Қудрат «воҳ» деб йиқилғач, уни бойнинг гавдаси узра ётқизадир. Белини тўғрилаб, ўликларнинг жон чекишига қарағандан сўнг узоқларга тикилиб.)* Ботур, сенинг ўчингни олдим. Қишлоғимизни ҳам қутқардим! *(Бот⁵¹ чиқиб кетадир.)*

Парда тушар.